

ความหลากหลายด้าน
สถาปัตยกรรมในยุคสุโขทัย:
เจดีย์ทรงระฆังและทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

The Architectural Diversity
in Sukhothai Period: Bell-Shaped
and Phum Khao Bin-Shaped Pagodas

* พระมหาสรารุธ ญาณโสภโณ และ ** พระจaturงค์ อาจารย์สุโก
Phramaha Sarawut YANASOBHANO and Phra Jaturong ACARASUPO

*** คณะศาสนาและปรัชญา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Faculty of Religion and Philosophy, Mahamakut Buddhist University, Thailand

ตอบรับบทความ (Received) : 12 ส.ค. 2564
รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 18 ธ.ค. 2564

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 13 ส.ค. 2564
เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 31 ม.ค. 2565

ความหลากหลายด้าน สถาปัตยกรรมในยุคสุโขทัย: เจดีย์ทรงระฆังและทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

พระมหาสราวุธ ญาณโสมโกณ
และพระจาดรงค์ อาจารย์สุโข

บทคัดย่อ

บทความนี้ เป็นการศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ในยุคสมัยสุโขทัยในรูปแบบเจดีย์ทรงระฆังและทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัด ซึ่งได้แยกประเด็นในการศึกษาดังนี้ ประเด็นแรก เป็นการศึกษาถึงต้นกำเนิดเจดีย์และพัฒนาการของการออกแบบก่อสร้างเจดีย์ประธานทรงระฆังและพุ่มข้าวบิณฑ์ และประการต่อมา เป็นการวิเคราะห์ถึงข้อสันนิษฐานของแหล่งที่มาของพุทธศิลป์ว่า มีความเกี่ยวข้องและได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบศิลปกรรมของเจดีย์ที่มีมาก่อนและร่วมสมัยสุโขทัยอย่างไร เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกันทางด้านสถาปัตยกรรมที่มีความหลากหลายของการออกแบบพุทธศิลป์ อย่างไรก็ตามก็ดี สถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงระฆังและทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในยุคสุโขทัยนั้น มีรูปแบบสถาปัตยกรรมทางพุทธศิลป์ที่มีความสัมพันธ์กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่า มีการรับเอาอิทธิพลทางคติ ความเชื่อ ความศรัทธา แรงบันดาลใจ

ทางวัฒนธรรม และศิลปกรรม มาจากสถาปัตยกรรมเจดีย์ในศิลปะยุคสมัยต่างๆ ทั้งก่อนและร่วมสมัยสุโขทัย เช่น ลังกา (ศรีลังกา) ทวารวดี พุกาม (พม่า) ล้านนา แล้วนำมาคิดค้นและออกแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์เป็นเอกลักษณ์เฉพาะศิลปะสุโขทัย ซึ่งนับว่าสะท้อนให้เห็นความเป็นศิลปะเฉพาะสกุลช่างสุโขทัยอย่างงดงาม

คำสำคัญ : สถาปัตยกรรม ยุคสุโขทัย เจดีย์ทรงระฆังและพุ่มข้าวบิณฑ์

The Architectural Diversity in Sukhothai Period: Bell-Shaped and Phum Khao Bin-Shaped Pagodas

Phramaha Sarawut YANASOBHANO
and Phra Jaturong ACARASUPO

Abstract

This article is about the architectural style of the pagoda in the Sukhothai period, which is Bell-shaped and Phum Khao Bin-shaped pagoda for clarity. The study's goals are (1) to study the pagodas' origins, as well as the evolution of the bell-shaped primary pagoda's design and construction, as well as that of the Bell-shaped and Phum Khao Bin-shaped pagodas; and (2) to examine the source of Buddhist art as it relates to and is motivated by the artistic style of the pre-existing and contemporary pagodas of Sukhothai, as well as how to uncover architectural similarities and differences in a variety of Buddhist art designs. The Bell-shaped and Phum Khao Bin-shaped pagoda in the Sukhothai period featured architectural styles of Buddhist art that correspond to historical evidence that reveals how

pagoda building in various periods of art has inspired ideas, beliefs, faith, and cultural inspirations in periods both prior to and contemporaneous with the Sukhothai periods. Lanka (Sri Lanka), Dvaravati, Pagan (Burma), and Lanna all contributed to the conception and design of Sukhothai pagoda architecture, which is thought to brilliantly represent Sukhothai craftsmanship's unique art.

Keywords : Architecture, Sukhothai period, Bell-shaped and Phum Khao Bin-shaped pagoda

บทนำ

คำว่า เจดีย์ (ภาษาบาลี: เจตีย, ภาษาสันสกฤต: ใจตียะ) คือสิ่งก่อสร้างอันควรค่าแก่การเคารพบูชาในพุทธศาสนา¹ ตามคติโบราณเจดีย์ หมายถึง สัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าและยังเป็นเครื่องระลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งมีต้นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดียโบราณ ครั้นเมื่อแพร่หลายออกไปสู่ดินแดนต่างๆ นานเข้าก็มีความหลากหลายทั้งทางด้านรูปแบบและสถาปัตยกรรม โดยมีการปรับปรุงให้เข้ากับความต้องการและสุนทรียภาพของดินแดนต่างๆ เหล่านั้น² แต่ในปัจจุบันนี้ ปรากฏว่ามีการใช้คำว่า เจดีย์ ตามที่เข้าใจกันทั่วไปในลักษณะของสิ่งก่อสร้าง และคำว่า เจดีย์ เป็นคำที่มีความหมายพ้องกับคำว่า สถูป บางครั้งจึงใช้คำควบรวมกันว่า สถูปเจดีย์³

ส่วนคำว่า สถูป ในภาษาบาลี คือ ฐโป (Thupo) และภาษาสันสกฤตคือ สถูป (Stupa) มีความหมายถึง กองดินเหนื่อหลุมฝังศพ (A Mound of Mass of Piled Up Earth) เนินบูชาทรงระฆัง (Aconical or Bell-Shape Shrine)⁴ นอกจากนี้ คำว่า สถูป ทางพระพุทธศาสนายังหมายถึงสิ่งก่อสร้างเพื่อประดิษฐานพระบรมธาตุหรือสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุของบุคคล เป็นธรรมเนียมมาเมื่อครั้งพุทธกาล ซึ่งเป็น

¹ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, 2555), 36.

² สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2552), 3.

³ เรื่องเดียวกัน, 52.

⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี นฤนาถ, *ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี นฤนาถ*, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “สถูป.”

แนวคิดขั้นต้นของการสร้างเจดีย์หรือสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญในพระพุทธศาสนา และในประเทศไทยปรากฏว่าได้ใช้คำทั้งสองโดยมีความหมายที่เหมือนหรือใกล้เคียงกันอีกด้วย ดังจะเห็นว่า เจดีย์ต่าง ๆ ในสมัยสุโขทัย พบว่าเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเพื่อเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธองค์อีกด้วย ดังในสมัยกรุงสุโขทัย มีปรากฏข้อความในศิลาจารึก กล่าวถึงเจดีย์ที่สัมพันธ์กับพระธาตุ หรือพระศรีมหาธาตุเสมอ ยกตัวอย่างเช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “พ่อขุนรามคำแหง... ให้ขุดเอาพระธาตุออกทั้งหลายเห็นกระทำบาปเราพระธาตุได้หกเดือนหกวัน จึงเอาฝังในกลางเมืองศรีสัตนาลัยก่อนพระเจดีย์...”⁵ และจะเห็นว่า คำว่า สถูปและเจดีย์ ในสมัยสุโขทัยนั้นมีการใช้ควบคู่กัน เช่น “... จุงทั้งหลายกระทำบูชาพระสถูปเจดีย์...”⁶ นอกจากนี้จะเป็นที่สำหรับประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตั้งข้อสันนิษฐานขยายความไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่า “การประดิษฐานอัฐิของพระมหากษัตริย์หรือพระราชวงศ์ไว้ในเจดีย์ก็อาจมีในสมัยสุโขทัย โดยที่ทรงพิจารณาจากเจดีย์รายภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัตนาลัย”⁷ กล่าวได้ว่า ลักษณะรูปแบบของเจดีย์นั้น มีลักษณะโดยรวมที่เหมือนกันตามกฎเกณฑ์ของงานช่างคือ มีส่วนฐานที่กว้าง สอบขึ้นมาน้อยก็เพื่อเป็นยอด รายละเอียดอาจจะแปลกแตกต่างกันตามแต่รูปทรง

⁵ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2526), 19.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 19.

⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง* (กรุงเทพมหานคร: องค์การคำครุสภา, 2526), 183.

กล่าวคือ แหล่งที่มาของชื่อเรียกลักษณะตามทรงนั้น ๆ เช่น เจดีย์ทรงระฆังซึ่งมีทรงระฆังขนาดใหญ่เป็นลักษณะเด่น มีที่เรียกกันว่า “เจดีย์ทรงกลมหรือลังกา” เจดีย์ทรงปราสาทซึ่งมักเรียกสั้น ๆ ว่า “ปราสาท” ซึ่งช่างไทยสร้างปราสาทโดยปรับปรุงแรงบันดาลใจที่รับมาจากแบบอย่างปราสาทขอม และเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม เรียกกันในชื่อว่า “เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของศิลปะสุโขทัย โดยบางองค์ปรากฏเด่นชัดว่า ส่วนยอดมีร่องรอยปูนปั้นประดับกลีบบัวโดยรอบเป็นที่มาของชื่อเรียก “เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม”⁸

ดังนั้น บทความนี้ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาพัฒนาการของสถาปัตยกรรมเจดีย์ในยุคสุโขทัย โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงระฆังและทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ที่โดดเด่นที่สุดในยุคสมัยนั้น ซึ่งเป็นการศึกษาถึงต้นกำเนิดและพัฒนาการของการออกแบบก่อสร้างและวิเคราะห์ถึงข้อสันนิษฐานของแหล่งที่มาของพุทธศิลป์ว่า มีความเกี่ยวข้องและได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบศิลปกรรม คติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีมาก่อนและร่วมสมัยสุโขทัยอย่างไร

สถาปัตยกรรมเจดีย์ทั้งก่อนและร่วมสมัยสุโขทัย

สถาปัตยกรรมพุทธเจดีย์สถานที่ที่มีปรากฏในยุคเริ่มแรกจากประเทศอินเดียและศรีลังกาที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบสถาปัตยกรรมการสร้างพุทธเจดีย์ประธานในประเทศไทย ตั้งแต่ครั้งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมาริยะ ที่ส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิแถบนี้ เมื่อครั้งพุทธศตวรรษที่ 3

⁸ สันติ เล็กสุขุม, *งานช่าง คำช่างโบราณ* (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2557),

ซึ่งมีความเชื่อว่า ดินแดนสุวรรณภูมิแถบนี้ น่าจะหมายถึงประเทศไทย ปัจจุบัน อันมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครปฐม ซึ่งเจริญสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันนี้⁹

ศิลปะอินเดีย-ศรีลังกา

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่า สถูปหรือเจดีย์ในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นทรงที่นิยมและฟื้นฟูในยุคนี้ มีจุดเริ่มต้นมาจาก สถูปเจดีย์ ที่สร้างเป็นครั้งแรกในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. 270-311) จึงถือกำเนิดสถูปสาญจี (ภาพที่ 1) ทรงโอคว่า พร้อมประตู (ไตรถนะ) ระเบียงล้อมรอบลายสลักอย่างงดงาม ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และปกรัม (ฉัตรวลี) ภายหลังจากนั้น พัฒนาการเจดีย์จึงแผ่ขยายไปทั่วอินเดีย ส่งไปถึงอินเดียใต้ (ศิลปะอมราวดี) ส่งต่ออิทธิพลไปยังเกาะลังกาหรือศรีลังกา และเปลี่ยนจากรูปแบบเจดีย์เป็นทรงโอคว่าขนาดใหญ่มาก ฉัตรวลียาวสูงกลายเป็นปลียอด (ยอดเจดีย์) บางแห่งก็ปรากฏมีประติมากรรมข้างขึ้นล้อมสถูป เช่น เจดีย์รุวันเวลี เมืองอนุราชปุระศรีลังกา (ภาพที่ 2) และเมื่อมีการเผยแพร่พุทธศาสนาไปยังดินแดนเอเชียอาคเนย์นี้ ทำให้รูปแบบเจดีย์ที่เป็นแบบลังกาถึงถูกถ่ายโอนไปยังอาณาจักรต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกับอาณาจักรสุโขทัย เช่น ทวารวดี พุกาม ล้านนา ศรีวิชัย (นครศรีธรรมราช) เป็นต้น โดยผ่านพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์

อย่างไรก็ตาม นักโบราณคดีพบซากสถูปเจดีย์ต่างๆ ที่ปรักหักพังที่ปรากฏหลักฐานในประเทศไทยนั้น ที่เก่าแก่ที่สุดเริ่มตั้งแต่ยุคสมัย

⁹ กฤษณา พิณศรี, *วิวัฒนาการเจดีย์สถาน ทรงสถูปและทรงปราสาท วิวัฒนาการพุทธสถานไทย* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป, 2533),

ทวารวดี (ขอม) สมัยหริภุญไชย และศรีวิชัย เป็นต้น ซึ่งศิลปะยุคสมัยนั้น ๆ มีมาก่อนและร่วมสมัยสุโขทัยราชธานี ดังนั้น ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมเจดีย์ร่วมสมัยที่เชื่อว่ามีอิทธิพลต่อการสร้างเจดีย์ยุคสมัยสุโขทัย พอสังเขปดังนี้

สมัยทวารวดี อาณาจักรทวารวดี มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 10-16 ซึ่งมีหลักฐานของสถาปัตยกรรมเจดีย์เหลือให้เห็นปรากฏเพียงส่วนฐานให้ศึกษา ปรากฏในแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ เช่น จังหวัดนครปฐม พบที่ วัดพระเมรุ วัดจุลประโทน จังหวัดสุพรรณบุรี พบที่ อำเภออุทุมพร จังหวัดนครสวรรค์ พบที่ โคกไม้เค่น อำเภอ พยุหะคีรี จังหวัดปราจีนบุรี พบที่ อำเภอ ศรีมหาโพธิ์ และจากการศึกษาฐานสถูปต่าง ๆ ทำให้ทราบรูปแบบลักษณะฐานสถูปสมัยทวารวดี ซึ่งมีแบบต่าง ๆ 13 แบบ จัดได้ 4 ประเภท ได้แก่ 1) ฐานรูปกลม 2) ฐานรูปสี่เหลี่ยม 3) ฐานรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม 4) ฐานรูปแปดเหลี่ยม ซึ่งฐานสถูปต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถเปรียบเทียบได้ว่า ได้รับอิทธิพลมาจากสถูปอินเดียในสมัยราชวงศ์คุปตะ คือ มีการแบ่งช่องที่ฐานและประดับภาพเล่าเรื่องชาดกต่าง ๆ โดยรอบ ซึ่งเป็นศิลปะที่ทำด้วยดินเผาและปูนปั้น¹⁰ ซึ่งสถาปัตยกรรมในอาณาจักรทวารวดีจนถึงยุคลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ซึ่งร่วมสมัยสุโขทัยเป็นพุทธศิลป์ส่วนมากตกอยู่ในรูปแบบของพุทธศานามหายาน

สมัยหริภุญไชย อาณาจักรหริภุญไชย มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-17 ปัจจุบันนี้ ก็คือ จังหวัดลำพูน แต่เดิมมีปฐมกษัตริย์คือ พระนางจามเทวี ทรงเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ากรุงลพระ (ละโว้) ซึ่งได้รับอิทธิพลทางศิลปกรรมจากทวารวดีอีกต่อหนึ่ง และมีการติดต่อ

¹⁰ ภัฏฐภัทร จันทวิช, *ความเป็นมาของพุทธสถาน วิวัฒนาการพุทธสถานไทย* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป, 2533), 30.

กับอาณาจักรพุกาม ประเทศพม่าด้วย ดังนั้น รูปแบบของเจดีย์ของ
หริภุญไชย จึงเป็นรูปแบบที่ผสมผสานระหว่างอิทธิพลของทวารวดี
ตอนปลาย ทั้งกับพุกามและขอมด้วย โดยมีวิวัฒนาการเป็นระยะ ๆ
ซึ่งเจดีย์ที่สำคัญของหริภุญไชย ได้แก่ สถูปมหาพลที่วัดกุฎัด หรือ
วัดจามเทวี จังหวัดลำพูน สุวรรณเจดีย์ (กุ๋คำ) และเจดีย์เชียงยืนใน
วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน สถูปสี่เหลี่ยมที่วัดพญาวัน จังหวัด
น่าน เป็นต้น¹¹

สมัยศรีวิชัย อาณาจักรศรีวิชัย มีอายุที่เจริญรุ่งเรืองราวพุทธ
ศตวรรษที่ 13-18 ซึ่งปัจจุบันนี้คือ พื้นที่หลายจังหวัดในภาคใต้ ได้แก่
อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี อำเภอระยอง จังหวัดปัตตานี เป็นต้น
แรกเริ่มดินแดนแห่งนี้ปรากฏมีพระพุทธศาสนาหายานเจริญรุ่งเรือง
อย่างมากก่อนยุคอาณาจักรศรีวิชัย แต่ภายหลังได้รับพระพุทธศาสนา
มาจากลังกา เป็นพุทธศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์ จึงสร้างสถูปตาม
แบบลังกา ยุคอนุราชปุระราวพุทธศตวรรษที่ 5-6 โดยผสมผสานกัน
เข้ากับศิลปะท้องถิ่นดั้งเดิมของอาณาจักรศรีวิชัย เจดีย์ที่สำคัญ ได้แก่
พระบรมธาตุไชยา ที่วัดแก้วและวัดหลง จังหวัดสุราษฎร์ธานี สถูป
วัดพระโคะและวัดสี่หยัง จังหวัดสงขลา พระสถูปประธาน วัดมหาธาตุ-
วรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น¹² โดยสถาปัตยกรรมเจดีย์
ยุคศรีวิชัย มีลักษณะเด่นและเห็นได้ชัดเจน คือ มีรูปทรงสี่เหลี่ยมและ
มียอดแหลม เรียกว่า เจดีย์ทรงมณฑปหรือทรงปราสาท และลักษณะ
โดยทั่วไป มีฐานสี่เหลี่ยมสูง เรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ประกอบ
ด้วยซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับยืนทั้ง 4 ทิศ เหนือเรือน
ธาตุทำเป็นฐานแปดเหลี่ยมตรงส่วนที่เป็นบัวปากระฆังนิยมทำเป็น

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 31.

¹² เรื่องเดียวกัน, 32.

บัวกลุ่ม องค์ระฆังตอนบนพองออกมากกว่าส่วนที่เป็นปากระฆัง คือ ทรงดอกบัวคว่ำ เหนือองค์ระฆังทำเป็นบัวกลุ่มอีกสองชั้นก่อนที่จะถึง ปลียอด ตามมุมเจดีย์ทั้ง 4 มีการประดิษฐ์เจดีย์บริวารสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก¹³ ซึ่งลักษณะต่าง ๆ ของเจดีย์ที่กล่าวมานี้มีลักษณะที่ตรงกับเจดีย์รายบางองค์ในวัดเจดีย์เจ็ดแถวสุโขทัย

สมัยล้านนา อาณาจักรล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ 19-23 นับตั้งแต่พระยามังราย สร้างเมืองเชียงใหม่ ปกครองบ้านเมือง จนกระทั่งสิ้นสุโขทัยซึ่งกินระยะยาวนานกว่า 3 ศตวรรษ ซึ่งระหว่างนั้น อาณาจักรล้านนาได้สร้างสรรค์ศิลปะทางด้านพุทธศิลป์ออกมาอย่างมากมาย ซึ่งเป็นศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของศิลปะล้านนา ที่เจริญควบคู่ไปกับศิลปะสุโขทัย¹⁴ ถึงแม้ว่า ศิลปะล้านนายังขาดหลักฐานที่ชัดเจนซึ่งแสดงถึงการสืบทอดรูปแบบเจดีย์มาจากเจดีย์แบบ หริภุญชัย แต่รูปแบบเจดีย์บางองค์ของสมัยล้านนา ก็อาจเชื่อมโยงกับ เจดีย์แปดเหลี่ยมในศิลปะหริภุญชัยได้ โดยเฉพาะการทำทรงระฆังที่ตั้งต่อด้วยยอดทรงกรวย เจดีย์แบบนี้เรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอด ซึ่งเจดีย์ทรงปราสาทยอดที่มียอดกลางใหญ่เป็นประธาน และมียอดเล็ก ประกอบอีก 4 ยอด จึงอาจเรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาท 5 ยอด ได้แก่ เจดีย์วัดป่าสัก อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย และที่มาของเจดีย์ทรงปราสาทยอดองค์นี้ได้รับแรงบันดาลใจจากเจดีย์ในศิลปะพม่าสมัย เมืองพุกาม คือรูปแบบของซุ้มอันมีแท่งตั้งประดับเรียงรายอยู่ที่กรอบซุ้ม ไทยเรียกว่า ซุ้มฝักเพกา แต่พม่าเรียกชื่อเฉพาะว่า ซุ้มเคล็ก (clec)¹⁵

¹³ สงวน รอดบุญ, *พุทธศิลป์สุโขทัย*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส ปริ้นติ้ง เฮ้าส์, 2533), 116.

¹⁴ กรมศิลปากร, *ชุมนุมโบราณคดี* (พระนคร: เขษมบรรณกิจ, 2503), 113.

¹⁵ สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน, “เจดีย์แบบล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-

ทั้งนี้ จากการสำรวจของนักโบราณคดีพบว่า เจดีย์ทรงระฆังที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยบางแห่งได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมสมัยล้านนา เช่น เจดีย์ประจำด้าน หมายเลข 5 ที่อยู่ในวัดเจดีย์เจ็ดแถว ซึ่งเจดีย์ทรงระฆังองค์นี้ มีลักษณะแตกต่างจากเจดีย์ทรงระฆังแบบสุโขทัยโดยทั่วไป เพราะอิทธิพลของเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนาเข้ามาปะปนอยู่ที่ส่วนล่างของเจดีย์อย่างชัดเจน¹⁶

จากข้อมูลของศิลปะในสมัยต่าง ๆ ทั้งก่อนและร่วมสมัยสุโขทัย ผู้วิจัยเชื่อว่า การสร้างเจดีย์ประธานในสมัยสุโขทัย มีความเป็นไปได้อย่างมากที่ศิลปะสุโขทัยจะได้รับการถ่ายทอดมาจากศิลปกรรมจากยุคต่าง ๆ ภาครนั้น แม้จะได้รับอิทธิพลแบบอย่างมาจากแหล่งต่าง ๆ กัน แต่ช่างในสมัยสุโขทัยได้พยายามดัดแปลงแต่งเติมรูปแบบให้มีลักษณะแบบอย่างผสมกลมกลืนเป็นของตนเองจึงเป็นผลให้ศิลปกรรมด้านพุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัยมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว

ปัจจุบัน”, สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564, <https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=37&chap=1&page=t37-1-infodetail05.html>.

¹⁶ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์สมัยสุโขทัยที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว* (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2533), 147.

ภาพที่ 1 สถูปสาญจี ทรงโอคว่ำ พร้อมประตู (ไตรถนะ) ระเบียงล้อมรอบ
ลายสลักอย่างงดงาม ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และปึกर्म (ฉัตรวลี)

ที่มา: The Editors of Encyclopedia Britannica, “Great Stupa,”
Britannica, Accessed August 16, 2021,

<https://www.britannica.com/place/Great-Stupa-Buddhist-monument-Sanchi-India>.

ภาพที่ 2 เจดีย์รวันเวลิ เมืองอนูราธปุระ ศรีลังกา (Ruwanwalisaya Pagoda Anuradhapura)

ที่มา: “Anuradapura,” *Visit My City Travels*, Accessed August 16, 2021,
<http://visitmycity.lk/anuradapura/>.

รูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมเจดีย์ในยุคสุโขทัย

รูปแบบลักษณะสถาปัตยกรรมเจดีย์ทางพุทธศาสนาในยุคสุโขทัยที่มีความโดดเด่น ซึ่งสามารถจัดประเภทได้ 2 ลักษณะด้วยกัน คือ 1. เจดีย์ทรงระฆัง และ 2. เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม มีรายละเอียดของรูปแบบสถาปัตยกรรมโดยสังเขป ดังนี้

1. เจดีย์ทรงระฆัง

เจดีย์ที่มีองค์ระฆังเป็นลักษณะเด่น โดยมีแท่นฐานรองรับอยู่ส่วนล่าง เหนือองค์ระฆังเป็นส่วนยอด มีบัลลังก์ รูปสี่เหลี่ยมตื้นขึ้นไปเป็นทรงกรวยเป็นปล้องโฉนและปลี ทั้งนี้ คำว่า ทรงระฆัง มีที่เรียกว่า ทรงลอม หรือ ทรงลอมฟาง¹⁷ เรียกว่า รูปบาตร ก็มี¹⁸ แต่ไม่เป็นที่คุ้นเคยกันเหมือนทรงระฆัง เพราะรูปคลี่คล้ายมาใกล้กับระฆัง¹⁹

¹⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2505), 334.

¹⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, (กรุงเทพมหานคร: คุรุสภา, 2505), 199.

¹⁹ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 40.

ลักษณะสำคัญของเจดีย์ มีต้นเค้าคือมีลักษณะเสมือนการพูนดินเหนื่อหลุมฝังศพ²⁰ แล้วพัฒนามาโดยก่อให้เกิดถาวร เช่น พระมหาสถูปสาญจี ประเทศอินเดีย ครั้นพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกมา รูปแบบของเจดีย์นั้นก็ติดมาเป็นแบบอย่างให้แก่ประเทศที่รับนับถือพระพุทธศาสนาด้วย เจดีย์ทรงระฆังมีคำแทนว่า เจดีย์ทรงลังกาหรือเจดีย์แบบลังกา เพราะมีทรงระฆังที่เด่นชัดเหมือนกัน

เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงลังกาในสมัยสุโขทัย อาจแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ 1) ทรงกลมหรือทรงระฆังดั้งเดิม 2) ทรงระฆังแบบลังกา แต่มีประติมากรรมข้างเพิ่มเติมเข้ามา 3) ทรงระฆังแบบลังกา แต่มีฐานสูง ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

1) เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังดั้งเดิม

เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังประเภทแรก เป็นรูปแบบเจดีย์แบบลังกาดั้งเดิมองค์สำคัญที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานเชิงประจักษ์เป็นต้นแบบในการศึกษา เป็นรูปแบบเจดีย์ที่พบเห็นมากที่สุดทั้งในเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชนาลัย ถึงแม้ว่าเจดีย์เหล่านั้นจะได้รับการบูรณะไปมากแต่อย่างไรก็ตาม นักโบราณคดียังคงสามารถศึกษารูปแบบองค์ประกอบต่าง ๆ ทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ได้ รูปแบบขององค์เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังที่พบเจอได้บ่อยที่สุโขทัย เช่น เจดีย์ประธานวัดสระศรีเมืองเก่าสุโขทัย (ภาพที่ 3) เจดีย์ประธานวัดตระพังทอง เมืองเก่าสุโขทัย ส่วนที่พบในเมืองศรีสัชนาลัย เช่น เจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ เจดีย์ประธานวัดเขาสุวรรณคีรี เมืองศรีสัชนาลัย

ลักษณะโดยทั่วไปของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังดั้งเดิม

²⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, เล่มที่ 5, 334.

นักวิชาการส่วนใหญ่มีทัศนะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า เจดีย์รูปแบบนี้ ได้รับอิทธิพลในการก่อสร้างมาจากสถูปหรือเจดีย์ที่ปรากฏในศรีลังกา โดยผ่านทาง การเผยแพร่พุทธศาสนาของภิกษุลังกาวงศ์มายังอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงองค์ประกอบที่สำคัญของรูปแบบเจดีย์ โดยมีรายละเอียดสำคัญแบ่งออกเป็น 3 ส่วน²¹ ดังนี้

ส่วนฐาน ส่วนฐาน จะอยู่ชั้นล่างสุด ทำหน้าที่รองรับองค์ประกอบอื่น ๆ ของเจดีย์ อาจจะทำเป็นฐานเขียง ฐานบัวลูกฟัก หรือฐานปัทม์ ก็ได้ ซึ่งมีลักษณะดังนี้

ก) ฐานเขียง เป็นฐานสี่เหลี่ยมเรียบ ๆ ไม่มีลวดลาย นิยมทำเป็นฐานเขียงบาง ๆ 2-3 ชั้น ก่ออยู่บนพื้นดินรองรับฐานประเภทอื่น ๆ เช่น ฐานบัวลูกฟัก หรือฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่ วัดที่ทำฐานเขียงรองรับฐานบัวลูกฟัก เช่น วัดสระศรี ส่วนฐานเขียงรองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เช่น วัดชนะสงคราม อาจจะมีบางวัดทำเป็นฐานเขียงขนาดใหญ่ซ้อน ๆ กันขึ้นไปหลายชั้น เช่น เจดีย์ประธาน วัดเขาสุวรรณคีรี

ข) ฐานบัวลูกฟัก ประกอบด้วยหน้ากระดานบน หน้ากระดานล่าง ถัดเข้ามาเป็นบัวหงายและบัวคว่ำพร้อมกับลวดบัว ส่วนกลางท้องไม้ มีแถบนูนคอดรอบพร้อมกับลวดบัว เรียกว่า บัวลูกฟัก ที่พบเจอได้อย่างชัดเจน เช่น เจดีย์ประธานวัดสระศรี วัดตระพังทอง

ค) ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่ ที่ใช้กับเจดีย์ประธานทรงระฆัง มักตั้งอยู่บนฐานเขียง ฐานบัวลูกแก้วอกไก่คู่จะมีแถบนูนเป็นสันบัวลูกแก้วอกไก่สองเส้นคู่กันคอดรอบท้องไม้ ซึ่งเป็นฐานที่ได้รับความนิยมมากในสมัยสุโขทัย เจดีย์ประธานที่ใช้ฐานในลักษณะนี้ เช่น วัดชนะสงคราม

²¹ ประเสริฐ จันท์หอม, "วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย", 429-432.

ส่วนกลาง (องค์ระฆัง) ส่วนขององค์ระฆังของเจดีย์ประธาน ทรงระฆังสมัยสุโขทัย มีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจนมาก เรียกว่าแทบทุกองค์เจดีย์ประธานมีลักษณะรูปแบบเดียวกัน เว้นแต่เจดีย์ประธานที่สร้างขึ้นในยุคลหลัง ๆ เช่น วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ โดยรูปแบบส่วนกลาง (องค์ระฆัง) ของเจดีย์ มีรายละเอียดดังนี้

ก) ฐานเขียงทรงกลมรองรับองค์ระฆัง ฐานนี้สำหรับรองรับองค์ระฆัง มักนิยมทำเป็นฐานเขียงเรียบ 1-3 ชั้น ขึ้นอยู่กับสัดส่วนของเจดีย์ประธาน ไม่นิยมสร้างขึ้นกับเจดีย์ประธานยุคหลัง ๆ

ข) ชุดบัวกลา 3 ชั้น อาจเรียกได้ว่า เป็นเอกลักษณ์ของเจดีย์ประธานทรงระฆังในสมัยสุโขทัย²² ซึ่งมีลักษณะเป็นบัวคว่ำ 3 แฉกติดกันโดยรอบเจดีย์ทรงระฆัง มีปรากฏให้เห็นในเจดีย์ประธานทรงระฆังยุคแรก

ค) บัวปากระฆัง เป็นส่วนสำคัญของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังนี้ มีกระคาดอยู่กลางองค์เจดีย์ อาจได้รับอิทธิพลของศิลปะพุกาม (พม่า) ซึ่งได้รับมาจากศิลปะของอินเดียอีกต่อหนึ่ง²³ ในสมัยสุโขทัยนิยมทำเป็นกลีบบัวประดับเป็นแถวติดกัน เป็นแถวกลับบัวหงายและแถวกลีบบัวคว่ำ

ง) องค์ระฆัง มีลักษณะเป็นรูปกลมพางหรือรูประฆัง เป็นส่วนกลางและเป็นส่วนสำคัญของเจดีย์ ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในสมัยสุโขทัย รูปทรงขององค์ระฆัง อาจจะไม่สูงมาก

จ) บัลลังก์หรือหรรมิกา มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่เหนือองค์ระฆัง อาจทำเป็นรูปทรงปัทม ฐานบัวลูกฟัก เป็นต้น

²² เรืองเดียวกัน, 432.

²³ ลันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 49.

ส่วนยอดเจดีย์ ส่วนของยอดเจดีย์นั้น มีระเบียบที่แน่นอน เช่นเดียวกับส่วนองค์ระฆัง โดยมีลักษณะรูปแบบที่แยกย่อยอีก คือ

ก) ก้านฉัตร คือ ส่วนแกนทรงกลมที่รองรับฉัตรหรือปล้องไฉน เจดีย์ประธานทรงระฆังสมัยสุโขทัย มักมีลวดลายประดับตกแต่งส่วนนี้ เช่นประดับด้วยลวดบัว หรือปูนปั้นภาพพุทธรูปปางลีลาหลายองค์อยู่ในรอบก้านฉัตร เช่น เจดีย์ประธานวัดสุพรรณบุรี

ข) ปล้องไฉน ปล้องไฉนอยู่บนก้านฉัตร แต่ดั้งเดิมอาจมีความหมาย หมายถึง ฉัตร ซึ่งในสมัยสุโขทัยนิยมทำเป็นปล้องๆ กลมเรียงซ้อนกันขึ้นไปจากขนาดใหญ่ไปหาเล็ก

ค) ปลี เป็นกรวยขนาดเล็กต่อขึ้นไปจากปล้องไฉน²⁴

ง) ลูกแก้ว หรือเม็ดน้ำค้าง เป็นรูปกลมคล้ายหยดน้ำ ประดับอยู่บนยอดสุดของเจดีย์ (ภาพที่ 4)

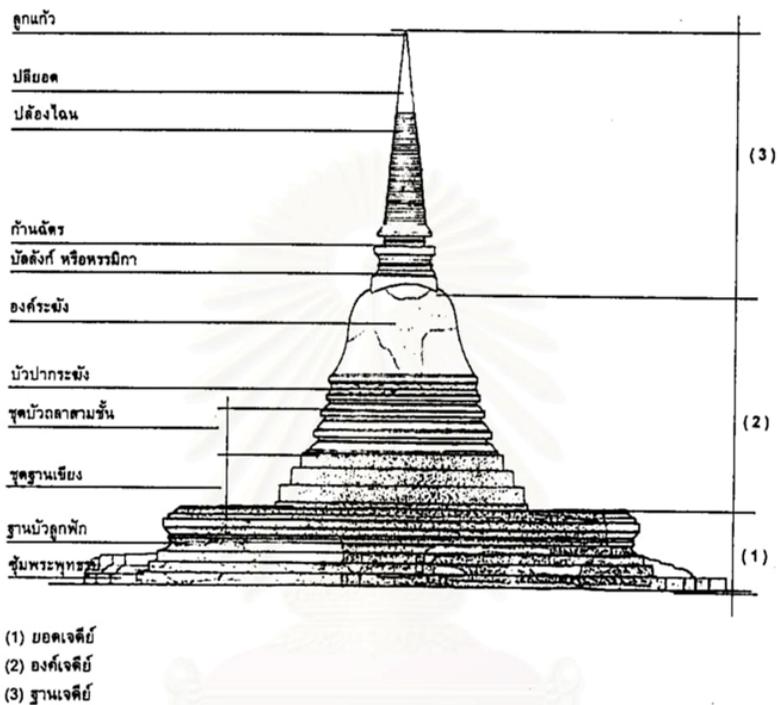

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 61.

ภาพที่ 3 เจดีย์ประธานวัดสระศรี เมืองเก่าสุโขทัย

ที่มา: “วัดสระศรี (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย),” องค์การบริหารการพัฒนา
พื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน),
สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564,

<https://cbtthailand.dasta.or.th/webapp/relattraction/content/1861/>.

ภาพที่ 4 เจดีย์ประธานเจดีย์ทรงระฆัง วัดเจดีย์งาม เมือง สุโขทัย (ภาพจำลอง)
ที่มา: ประเสริฐ จันท์หอม, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภาควิชา
สถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 431.

2) ทรงระฆังแบบลังกา (มีประติมากรรมข้างเพิ่มเติมเข้ามา)

เจดีย์ทรงระฆังแบบลังกาที่มีข้างล้อม มีลักษณะคล้ายเจดีย์ทรงระฆังดั้งเดิม แต่เพิ่มเติมฐานข้างล้อมขึ้นมา ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานว่า รูปแบบเจดีย์ลักษณะนี้ คงสร้างขึ้นในสมัยหลัง ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่มีข้างล้อมที่ฐาน เช่น เจดีย์ข้างล้อม วัดข้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นอิทธิพลศิลปะที่แพร่หลายมาจากศิลปะลังกา²⁵ ก็ไม่นิยมเรียกกันว่า เจดีย์แบบลังกา หรือ เจดีย์ทรงลังกา แต่กลับเรียกเจดีย์ข้างล้อม ตามลักษณะเด่นชัดที่มีข้างล้อมที่ฐาน

รูปแบบเจดีย์ประธานทรงระฆังที่มีข้างล้อมที่มีชื่อเสียงทั้งในเมืองสุโขทัย เช่น เจดีย์ประธานวัดข้างล้อม เมืองเก่าสุโขทัย เจดีย์ประธานวัดสระศักดิ์ เมืองเก่าสุโขทัย ส่วนที่พบในเมืองศรีสัชนาลัย เช่น เจดีย์ประธานวัดข้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย (ภาพที่ 5)

ลักษณะโดยทั่วไปของเจดีย์ทรงระฆังที่มีประติมากรรมข้างล้อมนี้ มีองค์ประกอบของเจดีย์เหมือนกับเจดีย์ทรงระฆังที่กล่าวไว้แล้วตอนต้น แต่มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้นที่แตกต่างกันด้วยขนาดของฐาน หรือส่วนขององค์ระฆัง ซึ่งมีรายละเอียดตามที่ประเสริฐจันทร์หอม ได้อธิบายเรื่องลักษณะของเจดีย์ข้างล้อมไว้ว่า²⁶

ส่วนฐานข้างล้อม เจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อมนี้ นิยมทำฐานเขียงหรือฐานบัวลด ก่ออยู่บนพื้นดิน เพื่อวางฐานประดับประติมากรรมข้างล้อมไว้บนฐานเขียงหรือฐานบัวลด ทั้งนี้ จำนวนข้างปูนปั้นที่ล้อมรอบเจดีย์มีจำนวนที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับขนาดของเจดีย์

²⁵ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ประวัติย่อศิลปลังกา ชาว ขอม* (นครหลวงกรุงเทพนบุรี 2: กรุงเทพฯ, 2515), 2.

²⁶ ประเสริฐ จันทร์หอม, "วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย," 432-434.

เจดีย์ในรูปแบบนี้ จะมีลักษณะโดดเด่นที่ฐานข้างล้อม ซึ่งเป็นส่วนพิเศษกว่าเจดีย์รูปแบบอื่นๆ และฐานของข้างล้อมในเจดีย์แต่ละองค์ก็ออกแบบให้มีความแตกต่างกันออกไป เช่น เจดีย์ข้างล้อมแบบที่มีบันไดขึ้นไป สามารถเดินประทักษิณบนฐานข้างล้อมได้ พบได้ที่วัดข้างล้อมและวัดนางพญา ที่ศรีสัชนาลัย และอีกประเภทหนึ่งคือมีฐานข้างล้อม แต่ไม่มีบันไดขึ้นไปบนฐานข้างล้อม พบที่เจดีย์ประธานวัดข้างล้อม หรือวัดสรศักดิ์ เมืองสุโขทัย เป็นต้น ซึ่งเจดีย์ลักษณะที่ไม่มีบันไดเช่นนี้จะมีขนาดฐานที่ไม่ใหญ่มากนัก

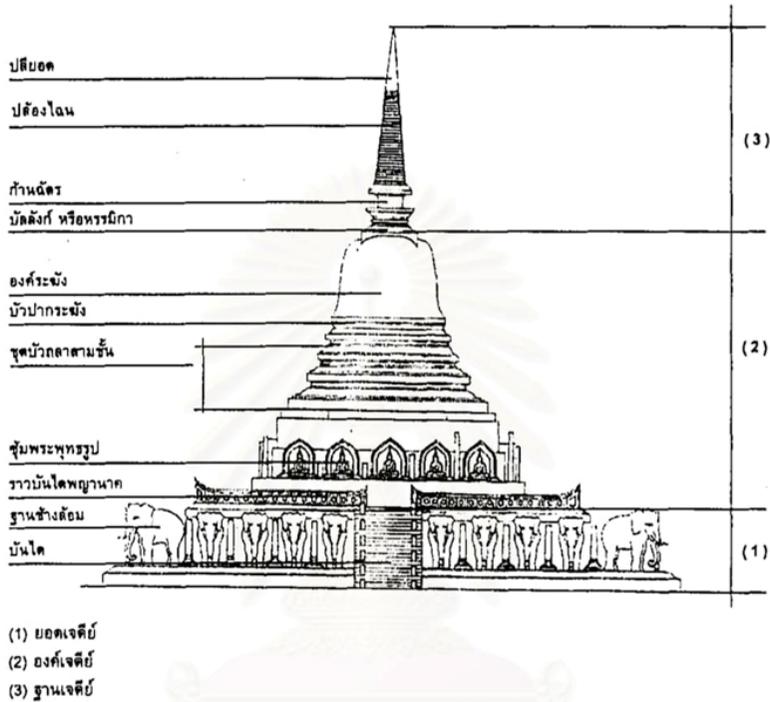
ส่วนของครุฑมัง มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานมีชุดฐานเชิงกลม ชุดบัวกลม 3 ชั้นบัวปากระฆัง องค์ระฆัง และบัลลังก์ เป็นรูปแบบเดียวกัน แต่ที่มีลักษณะแตกต่างกันไป เช่น เจดีย์ระฆังวัดข้างล้อม ที่ศรีสัชนาลัย องค์เจดีย์รองรับด้วยฐานเชิงสี่เหลี่ยมประดับด้วยซุ้มพระพุทธรูปโดยรอบ และเจดีย์ประธานทรงระฆังข้างล้อมวัดนางพญา ที่มีบันไดขึ้นไปบนฐานข้างล้อม และสามารถเดินต่อขั้นเข้าไปภายในองค์เจดีย์ได้ ตัวองค์เจดีย์วัดนี้ ก่อเป็นซุ้มคูหาทั้ง 4 ทิศ แต่เข้าได้ด้านเดียวคือทางทิศตะวันออกเท่านั้น

ส่วนยอดเจดีย์ มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง กล่าวคือมีก้านฉัตร ปล้องไฉน ปลียอด และลูกแก้ว เป็นระแบบเดียวกัน (ภาพที่ 6)

ภาพที่ 5 เจดีย์ประธานวัดช้างล้อม เมืองศรีสัชนาลัย
ที่มา: “วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย ประเทศไทย,” *Palanla*,
สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564,

<https://palanla.com/index.php?op=domesticLocation-detail&id=168>.

ภาพที่ 6 เจดีย์ประธานระฆังที่มีช้างล้อม วัดช้างล้อม
เมืองศรีสัชนาลัย (ภาพจำลอง)

ที่มา: ประเสริฐ จันทร์หอม, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภาควิชา
สถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 433

3) ทงระฆังแบบลังกา (แบบฐานสูง)

เจดีย์ทงระฆังแบบลังกา ประเภทที่ 3 คือ แบบฐานสูง มีปรากฏเฉพาะในเมืองสุโขทัยเท่านั้น ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานว่า เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นมาในยุคหลังๆ คือ ยุคสุโขทัยตอนปลาย โดยมีความ

พัฒนาการต่อเนื่องมาจากเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกา เพียงแค่เพิ่มเติมในส่วนของฐานที่สูงขึ้น ซึ่งรูปแบบขององค์เจดีย์ประธานทรงระฆังที่มีฐานสูง ในตัวเมืองสุโขทัย เช่น เจดีย์ประธานวัดศรีพิจิตรกิริติภรณ์าราม (ภาพที่ 7), เจดีย์ประธานวัดเจดีย์สูง เมืองเก่าสุโขทัย²⁷

ส่วนฐาน เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูงนี้ ยังคงเหลือหลักฐานพบเฉพาะในเมืองสุโขทัยเพียงแค่ 2 องค์เท่านั้น คือที่วัดศรีพิจิตรกิริติภรณ์าราม และวัดเจดีย์สูง จุดที่แตกต่างกันของฐานทั้ง 2 วัด คือที่วัดศรีพิจิตรกิริติภรณ์าราม ก่อเป็นฐานเขียง 3 ชั้นขึ้นมาจากพื้นดิน ถัดมาเป็นฐานปัทม์ และฐานปัทม์ย่อมุมไม้ยี่สิบ มีซุ้มคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ส่วนที่วัดเจดีย์สูง มีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ มีฐานเขียงก่อบนพื้นดิน ถัดมาเป็นฐานบัวลูกแก้วย่อมุมไม้ยี่สิบ และฐานบัวลูกแก้วย่อมุมไม้ยี่สิบ

ส่วนองค์ระฆัง ที่วัดศรีพิจิตรกิริติภรณ์าราม มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง คือ มีชุดฐานเขียงกลม ชุดบัวถลา 3 ชั้น บัวปากระฆัง องค์ระฆัง และบัลลังก์ เป็นแบบเดียวกัน ส่วนที่วัดเจดีย์สูง มีลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ฐานของเจดีย์สูงขลุ่ยขึ้น ก่อนเป็นฐานเขียงย่อมุมไม้ยี่สิบ 3 ชั้น ฐานบัวลูกแก้วย่อมุมไม้ยี่สิบ ชุดบัวถลา 3 ชั้น องค์ระฆัง และบัลลังก์

ส่วนยอดเจดีย์ มีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง กล่าวคือ มีก้านฉัตร ปล้องไฉน ปลียอด และลูกแก้ว เป็นระแบบเดียวกัน²⁸ (ภาพที่ 8)

จากหลักฐานข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบและรูปแบบของเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังลังกานี้ ส่วนที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่าง

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 434-436.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 432-434.

ชัดเจนที่สุด คือ ส่วนของฐานของเจดีย์ เพราะเริ่มเห็นวิวัฒนาการของแนวคิดของสกุลช่างในสมัยสุโขทัยในการก่อสร้างเจดีย์ เหตุว่าจะสังเกตได้จากการพัฒนาการจากฐานเขียงเป็นฐานบัวชนิดต่างๆ และมีการพัฒนาเปลี่ยนรูปแบบจากฐานบัวชนิดต่างๆ เป็นฐานที่มีประติมากรรมช้างล้อม และมีการพัฒนาเป็นฐานเจดีย์ที่มีขนาดสูงใหญ่ เป็นต้น แต่ในองค์ประกอบรูปแบบของส่วนองค์ระฆังและส่วนยอดเจดีย์ มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก

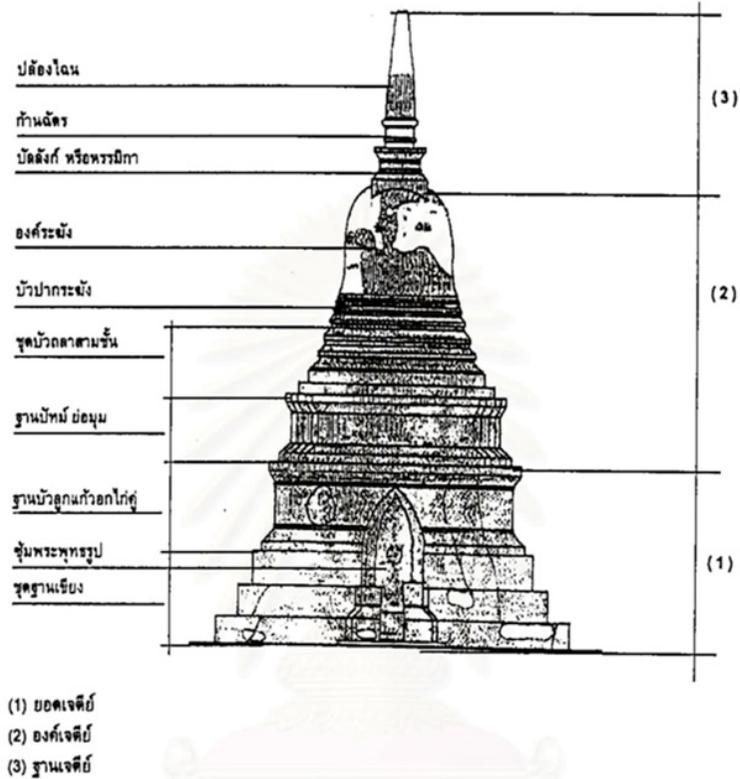

ภาพที่ 7 เจดีย์ประธานทรงระฆังที่มีฐานสูง
วัดศรีพิจิตรกิริติภยาราม เมืองสุโขทัย

ที่มา: “WAT SI PHICHIT KIRATI KANLAYARAM วัดศรีพิจิตรกิริติภยาราม,”

Temple-Thai, สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564,

<https://temple-thai.com/sukhothai/wat-si-phichit-kirati-kanlayaram/>.

ภาพที่ 8 เจดีย์ประธานทรงระฆังฐานสูง
วัดศรีพิจิตรกิริติกัลยาราม (ภาพจำลอง)

ที่มา: ประเสริฐ จันท์หอม, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภาควิชา
สถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 435.

2. เจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม

เจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นเจดีย์ที่มีรูปทรงสถาปัตยกรรมเฉพาะตัว และถือว่าเป็นรูปแบบที่เป็นสัญลักษณ์ของศิลปะสุโขทัย โดยเอกลักษณ์อันเด่นชัดนี้สะท้อนภูมิปัญญาของสกุลช่างสุโขทัยที่ผสมผสานลักษณะบางประการจากศิลปะทั้งก่อนและร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นศิลปะขอม (เขมร) ล้านนา ลังกา เป็นต้น และคงมีส่วนของแรงบันดาลใจจากเจดีย์วิหาร ในศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกามด้วย²⁹ โดยสกุลช่างสุโขทัยคงนำมาปรับปรุงรูปทรงเจดีย์ให้โปร่งเพรียวเรียงซ้อนลดหลั่นกันได้อย่างได้จังหวะจากฐานเรียวขึ้นสู่ยอด และเจดีย์ลักษณะนี้มีหลายชื่อเรียก คือ

1) **เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม** เหตุที่เรียกว่าเจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม อาจเป็นเพราะยอดเจดีย์ประธานมีรูปทรงคล้ายยอดดอกบัวตูม

2) **เจดีย์ทรงทะนาน** เหตุที่เรียกว่าเจดีย์ทรงทะนาน เพราะยอดเจดีย์มีลักษณะเป็นพุ่มคล้ายทะนานตวงข้าวคว่ำอยู่

3) **เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์** ในทางวิชาการของกรมศิลปากรได้กำหนดเรียกเจดีย์ลักษณะนี้ว่า เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเรื่องพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ อาจจะใช้เรียกให้เข้ากับหลักฐานที่ได้มาจากศิลาจารึกสุโขทัยที่กล่าวถึงพนมหมาก พนมเปี้ย เพราะลักษณะของพนม คือรูปทรงที่อยู่ในความเ็นพุ่ม ส่วนคำว่า ข้าวบิณฑ์ ก็หมายถึงข้าวเป็นก้อนๆ แล้วนำมาจัดวางในพานเรียงให้อยู่ในรูปของพนมที่เป็นกระพุ่มขึ้นไป ดูอาการประนมมือหรือกระพุ่มมือ เพื่อแสดงความเคารพสักการะ ดังนั้นแล้ว เมื่ออาศัยแนวเทียบเคียงดังนี้ จึงเรียกเจดีย์ลักษณะ

²⁹ สันติ เล็กสุขุม, *งานช่าง คำช่างโบราณ* (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2557), 51.

นี้ว่า เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์³⁰

เจดีย์ประธานพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมนี้ สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทตามลักษณะทางกายภาพ คือ

1) เจดีย์ประธานพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม แบบมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ รูปแบบนี้ นักวิชาการ คาดว่า น่าจะเกิดในสมัยสุโขทัยตอนต้น ได้แก่ เจดีย์ประธานวัดตระพังเงิน (ภาพที่ 9) เจดีย์ประธานวัดช่องข้าว เจดีย์ประธานวัดอ้อมรอบ เป็นต้น

2) เจดีย์ประธานพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม แบบไม่มีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ รูปแบบนี้ คาดว่า มีพัฒนาการจากมีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ เช่น เจดีย์ประธานวัดมหาธาตุ เจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว (ภาพที่ 10) หรือเจดีย์ประธานวัดสวนแก้วอุทยานน้อย³¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในศิลปะสมัยอื่นทั้งก่อนและร่วมสมัยสุโขทัย พบว่า แทบจะไม่ปรากฏเจดีย์รูปทรงนี้ แต่หากพบว่ามีเจดีย์รูปแบบนี้ไปปรากฏอยู่ที่ใด ก็จะต้องให้เห็นถึงความสัมพันธ์และมีความเกี่ยวข้องหรือบทบาททางการเมืองและศาสนาที่มีอยู่เหนือดินแดนเหล่านั้น เช่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย วัดวังพระธาตุ กำแพงเพชร วัดมหาธาตุ เพชรบูรณ์ และวัดสวนดอก เชียงใหม่ (ล้านนา)

สำหรับองค์ประกอบของเจดีย์ประธานพุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูม ทั้ง 2 รูปแบบ คือทั้งที่มีช่องซุ้มและไม่มีช่องซุ้มที่เรือนธาตุ แทบไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าว

³⁰ คงเดช ประพัฒน์ทอง, *โบราณคดีประวัติศาสตร์* (กรุงเทพมหานคร: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2529), 246-247.

³¹ ประเสริฐ จันทรหอม, "วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย", 416.

โดยพิจารณาถึงองค์ประกอบหลัก ๆ ที่มีจุดน่าสังเกตอันสำคัญเป็นพื้นฐาน ดังที่ประเสริฐ จันทรหอม ได้อธิบายเกี่ยวกับลักษณะของ ส่วนฐาน ส่วนกลาง ส่วนยอด ไว้ว่า³²

ส่วนฐาน ประกอบด้วยฐานหน้ากระดานหรือฐานเฉียงอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 3-5 ชั้นรองรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ฐาน และเป็นฐานบัวอยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสไม่เพิ่มมุม หรือยกเก็จท้องไม้ที่ขีดสูงประดับด้วยลูกแก้วอกไก่ 2 เส้น โดยสามารถแยกรายละเอียดได้ดังนี้

ก) ฐานฐานเฉียง เป็นฐานฐานที่อยู่ล่างสุด ก่อจากบนพื้นดินขึ้นมาเป็นฐานสี่เหลี่ยมเรียบ ๆ ไม่มีลวดลายใด ๆ นิยมก่อซ้อนกันประมาณ 3-4 ชั้น

ข) ฐานบัวลูกแก้วอกไก่ เป็นฐานที่อยู่บนฐานเฉียง นิยมทำเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่อคู่ คือมีการปั้นปูนเป็นสันนูนขึ้นมา โดยรอบส่วนบนและส่วนล่างของท้องไม้ ซึ่งเป็นระนาบที่อยู่ลึกที่สุดของฐานบัวลูกแก้วอกไก่

ค) บันได เป็นบันไดเล็ก ๆ ที่มีอยู่สองข้างติดอยู่กับฐานบัวหรือฐานปัทม์ จะอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ และมักจะมีเฉพาะในเจดีย์ประธานเท่านั้น โดยบันไดนี้จะเริ่มตั้งแต่พื้นดิน มีขนาดสูงเท่ากับฐานปัทม์ไปสิ้นสุดที่เชิงฐานแว่นฟ้า

ง) ฐานแว่นฟ้า ฐานนี้จะวางซ้อนอยู่บนฐานบัวหรือฐานปัทม์ อาจจะมีหลายชั้นและมีหลายรูปแบบเป็นฐานบัวเช่นกัน แต่มักนิยมย่อมุม จะสังเกตเห็นว่า การย่อมุมจะเริ่มตันที่ชั้นนี้ขึ้นไป และบันไดที่ต่อมาจากพื้นดินก็สิ้นสุดและไม่มีในชั้นนี้ โดยสังเกตว่า วิธีจัดวางองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจะเห็นว่า ตั้งแต่ฐานแว่นฟ้าขึ้นไป น่าจะมี

³² ที่เดียวกัน

ความสำคัญเป็นพิเศษกว่าส่วนล่างๆ ลงไป

ส่วนกลาง ประกอบด้วยชุดฐานบัวลูกฟักซ้อนกัน 2 ฐานอยู่ในผังสี่เหลี่ยมเพิ่มมุมถัดจากชั้นนี้ขึ้นไปเป็นส่วนของเรือนธาตุอยู่ในผังเพิ่มมุมเช่นเดียวกับฐาน ทั้งส่วนฐานและเรือนธาตุปรับปรุงมาจากฐานบัวลูกฟักที่นิยมใช้เป็นส่วนฐานรองรับปราสาทแบบใหม่³³ รูปแบบของเรือนธาตุนี้มีอยู่ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 เรือนธาตุไม่มีจระนำชุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป และกลุ่มที่ 2 เรือนธาตุมีจระนำชุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้งสิ้นด้าน ซึ่งพบน้อยใหม่³⁴ เฉพาะเจดีย์ประธานขนาดใหญ่จะมีบันไดทางด้านหน้าขึ้นไปถึงเรือนธาตุ

ทั้งนี้ ในส่วนของเรือนธาตุ มักจะทำเป็นย่อมุมไม้ 20 เมื่อดูในผังมีลักษณะคล้ายแปดเหลี่ยม ส่วนเรือนธาตุที่มีลักษณะเป็นย่อมุมไม้ 20 นี้ นิยมทำเป็นทรงตันหรือมีชุ้มจระนำอยู่ทั้ง 4 ทิศ บนยอดของเรือนธาตุส่วนที่จะต่อกับฐานดอกบัวตูม มักจะทำเป็นกลีบขนุนหรือกาบขนุนขึ้นมารองรับ ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ กลีบขนุนหรือนาคปักที่ใช้เป็นองค์ประกอบในปราสาทขอม

ส่วนยอด ประกอบด้วยส่วนที่เชื่อมต่อเหนือเรือนธาตุมีชั้นซ้อน 1 ชั้น ซึ่งประดับด้วยบรรพแถลงและกลีบขนุนแล้วจึงต่อด้วยส่วนยอดที่เป็นทรงพุ่มคล้ายดอกบัวตูมจึงเรียกว่า “พุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงยอดดอกบัวตูม” (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่าทรง “พุ่มข้าวบิณฑ์กลม” ในปัจจุบันนิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งตามลักษณะรูปแบบเพื่อความเข้าใจได้ง่ายขึ้นว่า เป็นเจดีย์ “ทรงยอดดอกบัวตูม”

³³ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 46.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 314.

เพราะได้พบว่าส่วนที่เป็นองค์ระฆังนั้น นิยมประดับกลีบดอกบัว³⁵ และเหนือส่วนยอดของดอกบัวตูมทำเป็นวงแหวนซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ลักษณะเดียวกับปล้องไฉนของเจดีย์ทรงระฆังรองรับส่วนยอดสุดคือ ปลี กล่าวคือ ยอดทรงดอกบัว เป็นส่วนยอดสุดของเจดีย์ มีลักษณะคล้ายกับทรงดอกบัวตูม บนผิวดอกบัวตูมนี้ อาจปั้นลวดลายเป็นกลีบบัว โดยมีปลายดอกบัวเป็นส่วนยอดธาตุ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับส่วนยอดของเจดีย์ทรงระฆังหรือทรงลังกา คือมีปล้องไฉน ปลียอด และเม็ดน้ำค้าง เป็นลำดับขึ้นไป (ภาพที่ 11)

พอจะสรุปได้ว่า ลักษณะโดยทั่วไปแล้ว รูปแบบเจดีย์ประธาน พุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมนั้น มีองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมแบบแผนอย่างเดียวกัน ไม่ว่าจะมีส่วนซุ้มหรือไม่มีซุ้มที่เรือนธาตุเกือบทุกองค์ ไม่ว่าจะพบที่ใดก็ตาม เพียงแต่อาจจะมีขนาดสัดส่วนและรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และมีความสอดคล้องกับทัศนะของนักวิชาการที่ว่า เจดีย์รูปทรงแบบนี้ เกิดจากการนำเอาองค์ประกอบของสถาปัตยกรรมยุคสมัยต่าง ๆ มาปรับปรุงเข้าด้วยกันให้เป็นเจดีย์ทรงใหม่ กล่าวคือมีองค์ประกอบสำคัญของรูปแบบมีที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งจากอิทธิพลเขมร ลังกาและพุกาม โดยปรับปรุงพัฒนาขึ้นใหม่จนมีเอกลักษณ์ถือเป็นรูปแบบเฉพาะของสถาปัตยกรรมสุโขทัยอย่างแท้จริง

³⁵ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, 48.

ภาพที่ 9 เจดีย์ประธานวัดตระพังเงิน อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสุโขทัย
ที่มา: “วัดตระพังเงิน สุโขทัย,” *EDTguide*, สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564,
<https://www2.edtguide.com/index.php/www/travel/77200/wat-trap-hang-ngoeng#>.

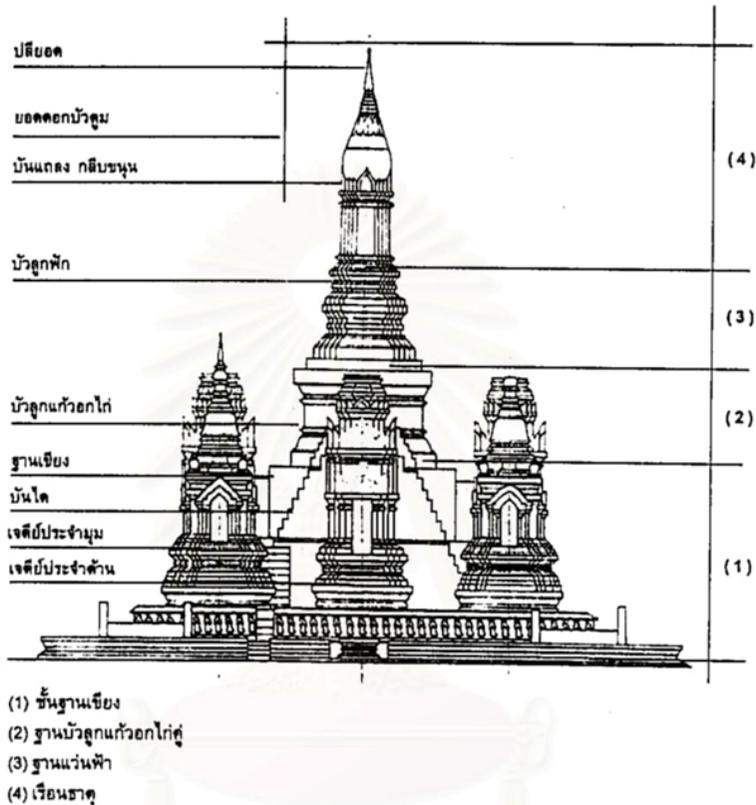

ภาพที่ 10 เจดีย์ประธานวัดเจดีย์ 7 แถว

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย สุโขทัย

ที่มา: “วัดเจดีย์ 7 แถว ความงามแห่งศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
ประเทศไทย”, *Palanla*, สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564,

<https://palanla.com/index.php?op=domesticLocation-detail&id=167>.

ภาพที่ 11 เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม (แบบไม่มีช่องซุ้ม)

วัดมหาธาตุ สุโขทัย (ภาพจำลอง)

ที่มา: ประเสริฐ จันทรหอม, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย,”
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ ภาควิชา
สถาปัตยกรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 425.

ความหลากหลายของข้อสันนิษฐานถึงแหล่งที่มา

ลักษณะรูปแบบของเจดีย์ประธานทั้ง 2 รูปแบบ คือ ทรงกลมหรือระฆัง และเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์หรือทรงดอกบัวตูมนี้ นักวิชาการส่วนใหญ่มีข้อสันนิษฐานเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า น่าจะได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมพุทธศิลป์จากลังกาหรือศรีลังกาในปัจจุบัน แต่ก็มีนักวิชาการบางท่านก็มีความเห็นที่แตกต่างกันออกไปว่า บางส่วนของเจดีย์แต่ละแบบน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปกรรมของอาณาจักรใกล้เคียง เช่น ล้านนา ศรีวิชัย พุกาม เป็นต้นด้วย โดยสันนิษฐานจากการมีความสัมพันธ์ไมตรีทางด้านพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะนิกายเถรวาทสายลังกาวงศ์ ในแต่ละอาณาจักร

ดังนั้น ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์ถึงข้อสันนิษฐานประเด็นที่มาของลักษณะรูปแบบของเจดีย์ทั้ง 2 รูปแบบ ที่ได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธศิลป์ของการเข้ามาของพุทธศาสนาสายลังกาวงศ์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการสร้างเจดีย์

เจดีย์ประธานทรงกลมหรือระฆังแบบลังกา

รูปแบบของเจดีย์ลักษณะนี้ เป็นรูปทรงสัญลักษณ์ของพุทธเจดีย์ นับตั้งแต่ปรากฏสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยต้นของพระพุทธศาสนาที่ประเทศอินเดีย ซึ่งสร้างขึ้นโดยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณพุทธศตวรรษที่ 3 เป็นสถูปที่ก่อสร้างด้วยอิฐ แต่ภายหลังมีการสร้างเพิ่มเติมขึ้นโดยใช้ศิลาหุ้มสถูปเอาไว้ มีการสร้างรั้วและเสาศิลาเพิ่มเติม ที่ด้านหลังสถูปด้วย หรือเป็นที่รู้จักกันในนามสถูปแห่งเมืองสาญจี ซึ่งมีรูปทรง

เหมือนขันน้ำหรือเรียกว่า ทรงโอคว่า มีบัลลังก์ (หรรมิกา) สีเหลืองม อยู่ข้างบนและมีฉัตรปักไว้บนส่วนยอด ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่า เป็นต้นแบบของสถูปทรงกลมในดินแดนต่าง ๆ ที่สมณฑูตไปเผยแพร่ พระพุทธศาสนาไปยังทิศต่าง ๆ นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้นมา ซึ่งรูปแบบเจดีย์ทรงกลมนี้ได้มีการก่อสร้างและพัฒนา รูปแบบสืบต่อกันมาในแต่ละประเทศที่รับพระพุทธศาสนาเป็นที่เคารพบูชา เช่นที่ปรากฏในประเทศไทย คือ พระปฐมเจดีย์ นครปฐม (ภาพที่ 12)

รูปทรงของเจดีย์ประเภทนี้ นักวิชาการส่วนใหญ่สันนิษฐานว่า มีการพัฒนาจากมูลดินที่ถมทับกันจากการฉาปนกิจ การก่อสร้างเจดีย์ เพื่อบรรจุอัฐิธาตุของศาสดาและองค์กษัตริย์ต่าง ๆ ที่มีมาตั้งแต่ก่อน สมัยพุทธกาล และเมื่อมีการสร้างสถูปหรือเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา รูปทรงจึงค่อย ๆ พัฒนาให้มีองค์ประกอบทาง สถาปัตยกรรมที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ นักวิชาการ เช่น อาจารย์ประเวศ ลิ้มปริงซี ได้อธิบาย ความเกี่ยวข้องของรูปทรงเจดีย์กับอัฐบริวารไว้ว่า

เครื่องอัฐบริวารอันได้แก่บาตรทรงกลม พับผ้าจีวรและกลด ได้นำมาประกอบเป็นรูปทรงสถูปทรงกลมมีบัลลังก์และฉัตร ซึ่งก็คือ รูปผ้าจีวรและกลดอยู่ด้านล่างบาตรทรงกลมที่คว่ำอยู่นั้น ต่อมารูปทรง สถูปทรงกลมได้มีการพัฒนาฉัตรซึ่งปักบนสถูปแต่เดิมคงเป็นร่มธรรมดา ชั้นเดียวและทำด้วยผ้าซึ่งไม่ถาวร ก็ได้มีการก่อสร้างให้ถาวรและมี หลายชั้นขึ้น จนกลายเป็นปล้องไฉนและปลียอดอย่างที่เราเห็นใน ประเทศพม่า ส่วนยอดนี้จะอ้วนและเตี้ยกว่าของไทยเรา เรื่องนี้ก็ แล้วแต่รสนิยมและความสวยงามที่แต่ละเชื้อชาติและแต่ละสมัยนิยม จะเห็นว่าส่วนยอดเจดีย์แม้แต่ในประเทศไทยด้วยกันเอง ในสมัย

รัตนโกสินทร์ก็ยังมีรูปทรงที่สูงแหลมกว่าเพื่อน จำนวนปล้องไฉนบนยอดเจดีย์ เมื่อเราออกแบบแล้วเห็นว่าสวย เห็นว่างสม เห็นว่า เหมาะจะ จึงหยุดเพียงนั้น³⁶

ต่อมารูปทรงของสถูปเจดีย์เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จนมาถึงยุคสมัยสุโขทัย กลับนิยมสร้างพระสถูปเจดีย์เป็นรูประฆังคว่ำแทนรูปทรงบาตรคว่ำแบบเดิม

อย่างไรก็ดี นักวิชาการอีกท่าน คือ ธาดา สุทธิธรรม ได้ศึกษาพัฒนาการรูปแบบของเจดีย์ทรงกลมในสมัยสุโขทัย โดยพิจารณาจากทรวดทรงและลักษณะองค์ระฆัง โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการที่สำคัญว่า ในช่วงแรกเจดีย์ทรงระฆังในสมัยสุโขทัยน่าจะเป็นระฆังคอด คือ ตัวองค์ระฆังมีลักษณะป่องส่วนบน และคอดเข้าไปเหมือนเอวในส่วนกลาง รูปทรงแบบนี้ ได้แก่ เจดีย์รายที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ นครศรีธรรมราช และเจดีย์ประดับบนพระบรมธาตุไชยา สุราษฎร์ธานี³⁷ และในเมืองสุโขทัย ปรากฏว่าพบได้ในรูปแบบของเจดีย์รายที่วัดพระพายหลวง ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะได้รูปแบบมาจากเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อคราวพ่อขุนรามคำแหงนินมณฑ์พระเถระขึ้นมาจากนครศรีธรรมราช³⁸

ทั้งนี้ ในช่วงระยะต่อมา เจดีย์ทรงระฆังปากผายได้รับความนิยมกันอย่างกว้างขวาง ทั้งในเมืองสุโขทัยเองและพื้นที่ใกล้เคียง พร้อมกับ การเข้ามาของพระพุทธรูปแบบลังกาวงศ์ ซึ่งบางครั้งมีการเรียกเจดีย์ทรงนี้ว่า ทรงลังกา แต่เป็นที่สังเกตว่า เจดีย์ทรงกลมหรือระฆังในสมัยสุโขทัย และพื้นที่ใกล้เคียงนั้นจะมีรูปทรงที่สูงมากกว่าเจดีย์

³⁶ อ้างใน ธาดา สุทธิธรรม, *สถาปัตยกรรมสุโขทัย* (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, 2536), 54.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 64.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, 65.

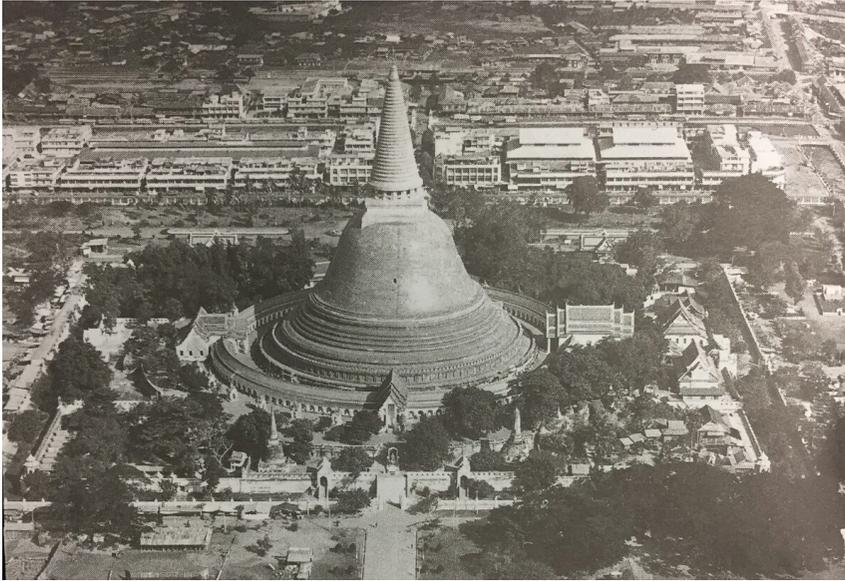
ที่พบในประเทศศรีลังกา ซึ่งมีความเชื่อว่า น่าจะรักษาและแสดงความ เป็นเอกลักษณ์ของสกุลช่างสุโขทัย ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลมาจาก ลังกาก็ตาม

จากหลักฐานประเพณีนิยมการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัยนั้น ผู้ วิจัยสรุปความได้ว่า เจดีย์ทรงระฆังแบบลังกา ได้ริเริ่มการสร้างมาตั้งแต่ กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ เพราะได้รับอิทธิพลจากการที่กษัตริย์ ในยุคนั้น ที่ได้นิมนต์พระภิกษุเถรวาทสายลังกาวงศ์มาจำพรรษาและ เผยแพร่พุทธธรรม อย่างไรก็ตาม ภิคุเหล่านั้นไม่ได้นำเอาเฉพาะคำสั่งสอน ของพุทธศาสนามาเผยแผ่เท่านั้น แต่ยังนำเอาประเพณีด้านการสร้าง เจดีย์ตามแบบลังกาวงศ์เข้ามาเผยแผ่ด้วย ดังจะเห็นได้จากลักษณะรูป แบบเจดีย์ทรงระฆัง และรูปแบบเจดีย์ที่มีประติมากรรมข้างปุนปั้นครึ่ง ตัวประดับรอบเจดีย์ทั้ง 4 ด้าน ซึ่งนักวิชาการสันนิษฐานว่า มีต้นแบบ มาจากเจดีย์รวันเวลิ เมืองอนูราธปุระ ประเทศศรีลังกา ซึ่งสอดคล้องกับ ทศนะของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ ทรงวินิจฉัยไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง ตำนานพระพุทธเจดีย์ ว่า “พระเจดีย์ เหนือก็คือ พระเจดีย์วัดช้างล้อม และเจดีย์ที่สร้างในสมัยสุโขทัย ถ้าว่า โดยรูปหลักฐานก็ทำอย่างเจดีย์แบบลังกาทั้งนั้น”³⁹ และเห็นว่า เจดีย์ ทรงนี้ ได้รับแรงบันดาลใจในการก่อสร้างมาจากศิลปะลังกา แต่ก็ยังคง ออกแบบและคงความเป็นเอกลักษณ์ของสุโขทัยไว้ด้วย

³⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนาน พระพุทธเจดีย์* (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2528), 136.

ตารางที่ 1 สรุปลงสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงระฆังในยุคสุโขทัย
ผ่านศิลปะก่อนและร่วมสมัย

รูปแบบ	เมือง	ชื่อสถานที่	อายุสมัย	ศิลปะ
เจดีย์ทรงระฆังหรือทรงกลมลังกาตั้งเดิม	สุโขทัย	เจดีย์ประธาน วัดตระพังทอง วัดชนะสงคราม วัดเจดีย์งาม วัดมังกร ฯลฯ เจดีย์ประธานวัดสวน แก้วอุทยานใหญ่ วัดเขาพนมเพลิง วัดเขาสุวรรณคีรี ฯลฯ	พุทธ ศตวรรษที่ 19-20 พุทธ ศตวรรษที่ 19-20	ผสมผสาน ศิลปะอินเดีย ลังกา พุกาม แต่เด่นใน ศิลปะลังกา เพราะสัมพันธ์ กับพุทธศาสนา ลังกาวงศ์
เจดีย์ทรงระฆังแบบมีข้างล้อม	สุโขทัย	เจดีย์ประธาน วัดข้างล้อม วัดข้างรอบ วัดสรศักดิ์ ฯลฯ เจดีย์ประธาน วัดข้างล้อม วัดนางพญา ฯลฯ	พุทธ ศตวรรษที่ 19-20 พุทธ ศตวรรษที่ 19-21	ผสมผสาน ศิลปะอินเดีย ลังกา แต่เด่น ในศิลปะลังกา เพราะสัมพันธ์ กับพุทธศาสนา ลังกาวงศ์ และ มีประติมา- กรรมข้างล้อม

ภาพที่ 12 พระปฐมเจดีย์ เมืองนครปฐม
ที่มา: “จังหวัดนครปฐมมาจากไหน พระปฐมเจดีย์มีที่มาอย่างไร,”
silpa-mag.com, 1 เมษายน 2564,
https://www.silpa-mag.com/history/article_56286.

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม

เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นแบบเจดีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะไม่มีต้นแบบหรือแหล่งที่มาชัดเจน นักประวัติศาสตร์ทางศิลปะได้สันนิษฐานเกี่ยวกับแรงบันดาลใจและแนวคิดในการสร้างแตกต่างกันออกไป บ้างก็ว่าเป็นการดัดแปลงมาจากลักษณะดอกบัวตูม บางท่านก็สันนิษฐานว่า เป็นการดัดแปลงเค้าโครงมาจากพระปรางค์แบบศิลปะลพบุรี (ขอม) แล้วนำมาผสมกับเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา

และบางท่านได้เสนอว่าเป็นแนวคิดของช่างสุโขทัยที่สร้างเจดีย์แบบนี้ เพื่อให้ต่างไปจากพระปรางค์ตามแบบอิทธิพลเขมร อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานต่างๆ ก็ยังไม่เป็นที่ยุติในทางวิชาการ เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ชี้ให้เห็นว่า เจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์นั้นเริ่มมีการออกแบบและริเริ่มในการสร้าง ในสมัยของพ่อขุนรามคำแหงพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 3 ในราชวงศ์พระร่วงแห่งราชอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเสวยราชย์ประมาณ พ.ศ. 1822 ถึงประมาณ พ.ศ. 1842

ทั้งนี้ นักวิชาการหลายๆ ท่าน ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ว่าคงได้รับอิทธิพลจากศิลปะสมัยต่างๆ ซึ่งอาจจะมีการผสมผสานกันด้านสถาปัตยกรรมทั้งจากส่วนฐาน (ของปราสาท) ที่มาจากศิลปะขอม ในส่วนเรือนธาตุ ที่มาจากศิลปะลังกา หรือพม่า (พุกาม) หรือแม้กระทั่งส่วนปลียอดของเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกา หรือมอญ เป็นต้น

โดยเบื้องต้น ผู้วิจัยจะได้ยกข้ออ้างสันนิษฐานเกี่ยวกับส่วนของฐานเจดีย์ที่เชื่อว่าน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทในศิลปะขอม หรือเขมร ซึ่งเป็นศิลปะที่มีความรุ่งเรืองมาก่อนสุโขทัย โดยเริ่มจากส่วนฐานที่มีความคล้ายกับปราสาท และปราสาทยอด

กล่าวได้ว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ปราสาท หมายถึง เรือนยอดซ้อนกันเป็นชั้นๆ สำหรับเป็นที่ประทับอยู่เฉพาะพระมหากษัตริย์ หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์⁴⁰ โดยสอดคล้องกับการอธิบายของสันติ เล็กสุขุม นักวิชาการด้านโบราณคดีที่ระบุว่า “สำหรับเจดีย์ทรงปราสาท

⁴⁰ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ่างคำว่า “ปราสาท.”

ในประเทศไทย มีทั้งลักษณะเป็นชั้นซ้อนหรือหลังคาซ้อน”⁴¹

ส่วนคำว่า “ปราสาทยอด” มีลักษณะสำคัญที่ยอดแหลมเหนือเรือนธาตุจึงอยู่ในประเภทเรือนยอด⁴² ซึ่งประยุกต์มาจากคำว่า “เรือนยอด” อาคารที่มีหลังคาเป็นเครื่องยอดแบบต่างๆ เช่น แบบมณฑปแบบยอดปราสาทแบบยอดปราสาท แบบยอดมงกุฏ แบบยอดเจดีย์ที่ใช้ในกิจการของพระมหากษัตริย์และการศาสนา⁴³

ดังนั้น เมื่อนำคำว่า “เรือนยอด” มาปรับใช้เพื่ออธิบายเจดีย์ที่มีเรือนชั้นซ้อนอย่างปราสาท แล้วประดับเจดีย์ยอดที่ส่วนบนสุดจึงเรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดนั่นเอง กล่าวคือ คำว่า ปราสาทหรือเจดีย์ทรงปราสาทยอด จะต้องแสดงลักษณะของเรือนที่ซ้อนเป็นชั้นหรือหลังคาซ้อนเป็นชั้นเสมอ ซึ่งเป็นนิยามที่สืบทอดมาจากรูปแบบปราสาทในศิลปะอินเดียที่ตกทอดสู่ศิลปะเขมรแล้วส่งต่อสู่ศิลปะไทย

แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านมีทัศนะที่เห็นแย้งว่า คำว่า ปราสาท ซึ่งหมายถึงเรือนชั้นซ้อน ไม่สามารถนำมาใช้กับเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัยได้ทุกองค์ เนื่องจากเจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัยถูกพัฒนาขึ้นภายหลังปราสาทเขมร โดยเป็นการผสมผสานระหว่างปราสาทในศิลปะเขมรกับเจดีย์ยอดทรงระฆังในศิลปะสุโขทัย ดังนั้นจึงถือว่าเป็นการประยุกต์ศิลปกรรม ไม่ใช่การสร้างขึ้นตามคติความเชื่อในศิลปะเขมร โดยช่างสุโขทัยได้นำลักษณะบางประการ

⁴¹ สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 22.

⁴² สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์ราย ทรงปราสาทยอด วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา* (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์วิชาการ, 2541), 17.

⁴³ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*, พิมพ์ครั้งที่ 5. อ้างคำว่า “เรือนยอด.”

ของปราสาทเขมรมาประยุกต์เป็นส่วนประกอบของเจดีย์ทรงปราสาท ยอด ด้วยเหตุนี้ เจดีย์ทรงปราสาทยอดในศิลปะสุโขทัยจึงมีรูปแบบที่หลากหลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มที่ไม่มีเวียนชั้นซ้อน เช่น เจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย⁴⁴

อย่างไรก็ดี เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ในช่วงระยะแรกนี้ เป็นรูปแบบทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่มีช่องซุ้ม และประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง 4 ทิศภายในช่องซุ้ม ซึ่งกล่าวว่าเป็นการผสมผสานรูปแบบเจดีย์ทรงลังกาหรือทรงระฆัง และปราสาทขอมเข้าด้วย ซึ่งเจดีย์ประธานในยุคนี้ ไม่นิยมทำบันไดคู่ด้านหน้าทางทิศตะวันออก แต่นิยมทำช่องซุ้มขนาดยาวและมักทำรูปพระพุทธรูปประทับยืนประดับในช่องซุ้ม สามารถพบเจอเจดีย์รูปแบบนี้ได้ เช่น เจดีย์ประธานวัดตระพังเงิน เจดีย์ประธานวัดอ้อมรอบ⁴⁵

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นด้วยกับข้อสันนิษฐานของนักวิชาการส่วนใหญ่ ที่มีทัศนะเป็นไปในทิศทางเดียวกันว่า รูปแบบของส่วนฐานเจดีย์ประธานพุ่มข้าวบิณฑ์นั้น ได้รับอิทธิพลมาจากปราสาทขอม คือศิลปะเขมร เพราะลักษณะของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มที่ไม่มีเวียนชั้นซ้อน มีลักษณะที่สอดคล้องกับเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์อย่างเห็นได้ชัด โดยสังเกตได้จากส่วนฐานและเวียนธาตุของเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากปราสาทขอมหรือปราสาทในศิลปะเขมร ประกอบกับการประดับส่วนยอดเหนือเวียนธาตุโดยไม่มีเวียนชั้นซ้อน

⁴⁴ วรารักษ์ ชะอุ่มงาม, “ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมและประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์,” *วารสารดำรงวิชาการ* ปีที่ 14, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2558): 155.

⁴⁵ ประเสริฐ จันทร์หอม, “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”, 442.

ดังนั้นแล้ว จึงสรุปได้ว่า เจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์มีองค์ประกอบทางศิลปกรรมที่พอจะระบุได้ว่า เป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอด ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะขอมเป็นเสียส่วนมาก แล้วมีการพัฒนาในรูปแบบลักษณะของสถาปัตยกรรมในศิลปะสุโขทัย แต่มีประเด็นที่ยังเป็นที่ถกเถียงคือ ประเด็นที่เกี่ยวกับที่มาของยอดทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งนักวิชาการได้ให้ข้อสันนิษฐานไว้อย่างน่าสนใจไว้ 2 ประเด็น กล่าวคือ

1) ประเด็นแรก ยอดทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ อาจพัฒนามาจากยอดทรงศิขระของเจติยวิหารในศิลปะพุกาม ซึ่งได้อธิบายไว้ในเอกสารปาฐกถา ของ ศิลป์ พีระศรี⁴⁶ กล่าวคือ ในศิลปะพุกาม ที่เป็นแหล่งบันดาลใจมาซึ่งพุทธศิลป์ล้านนา สุโขทัยและอยุธยา โดยเฉพาะในศิลปะล้านนา ซึ่งเป็นดินแดนที่ใกล้ชิดกับพม่า ด้วยเหตุที่อาณาจักรพุกาม เป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่ง ได้ส่งอิทธิพลมาในทุก ๆ ด้านทั้ง เจดีย์ พระพุทธรูป ลวดลายและงานจิตรกรรม ส่วนในสมัยสุโขทัยนั้นบทบาทของศิลปะพุกามเหลือเพียงแรงบันดาลใจเพียงบางส่วน เช่น เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูม⁴⁷

2) ประเด็นต่อมา สันติ เล็กสุขุม อธิบายว่า ทรงยอดดอกบัวตูมพัฒนามาจากทรงระฆังโดยบีบส่วนล่างให้สอบเพื่อให้มีพื้นที่ประดับกลีบขนุนทรงระฆังจึงดูเป็นทรงดอกบัวตูม ส่วนบนมีวงแหวนซ้อนเป็นลำดับ เรียกว่า ปล้องไฉน ต่อปลายเป็นยอดแหลมคือปลี เนื่องจากไม่มีบัลลังก์โดยเทียบเคียงกับเจดีย์ในศิลปะพุกาม เช่น เจดีย์ชเวชิกอน

⁴⁶ อ่างใน สันติ เล็กสุขุม, *เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย*, 14.

⁴⁷ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พุทธศิลป์ไทยในบริบทอาเซียน,” *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* ปีที่ 27, ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2563): 205.

เมืองของอู่⁴⁸ (ภาพที่ 13)

จากข้อสันนิษฐานทั้ง 2 ประเด็น ผู้วิจัยเห็นว่า ที่มาของยอดพุ่มข้าวบิณฑ์อาจจะเกิดขึ้นจากการประยุกต์เจดีย์ในศิลปะพุกามหรือยอดศิขระร่วมกัน และมีการผสมผสานศิลปะของลังกาที่เป็นรูปแบบเจดีย์ดั้งเดิม แต่ก็มีนักวิชาการสมัยใหม่ มีความเห็นที่แตกต่างออกไปว่า ปลียอดของเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์นั้น น่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะมอญมากกว่า โดยชี้ให้เห็นถึงตำแหน่งและรูปทรงต่างๆ ของศิลปะทั้งสอง (มอญและสุโขทัย) ว่ามีความคล้ายคลึงกันอย่างมาก เช่น

ก) ตำแหน่งการจัดวาง : ปลีเจดีย์ในศิลปะมอญ (ภาพที่ 14 รูปหมวดที่ 2 จ, ฉ, ช) กับยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ (ภาพที่ 14 รูปหมวดที่ 2 ช) ถูกจัดวางไว้ในตำแหน่งสูงสุดของเจดีย์เช่นเดียวกัน

ข) รูปทรง : ปลีของเจดีย์ในศิลปะมอญ (ภาพที่ 14, รูปหมวดที่ 2 จ, ฉ, ช) และยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ทั้งคู่มีส่วนล่างเป็นกระเปาะส่วนกลางและส่วนปลายยัดเพรียวซึ่งสอดคล้องกันเป็นอย่างมาก (ภาพที่ 14, รูปหมวดที่ 2 ช) และ

ค) การประดับตกแต่ง : บนยอดพุ่มข้าวบิณฑ์พบปูนปั้นคล้ายกลีบดอกไม้ซึ่งไม่พบบนปลีของเจดีย์ในศิลปะมอญ แต่พบวงแหวนจำนวนหนึ่ง (ภาพที่ 14, รูปหมวดที่ 2 ช) ปรากฏอยู่เหนือกลีบดอกไม้ของยอดพุ่มข้าวบิณฑ์โดยอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกับวงแหวนบนปลีของเจดีย์ชเวดากอง (ภาพที่ 14, รูปหมวดที่ 2 ช)⁴⁹

จากผลการเปรียบเทียบยอดพุ่มข้าวบิณฑ์กับปลีของเจดีย์ในศิลปะมอญ จะสังเกตเห็นว่ามีตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบศิลปกรรม

⁴⁸ สันติ เล็กสุขุม, *ศิลปะสุโขทัย*, 48.

⁴⁹ วรารักษ์ ชะอู่มงาม, “ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมและประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์”, 161.

สอดคล้องกันอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของยอด
พุ่มข้าวบิณฑ์และปลีล้วนอยู่ในสถานะยอดสูงสุดของเจดีย์ ดังนั้น
จึงเป็นไปได้ว่า ช่างสุโขทัยนำปลีในศิลปะมอญมาประยุกต์เป็นยอด
พุ่มข้าวบิณฑ์แล้วประดับไว้เหนือเรือนธาตุ เช่นเดียวกับการประดับเจดีย์
ยอดของเจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มไม่มีเรือนชั้นซ้อน แสดงให้เห็นว่า
เจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ มีองค์ประกอบทางศิลปกรรมสอดคล้องกับ
เจดีย์ทรงปราสาทยอดกลุ่มไม่มีเรือนชั้นซ้อน ทุกประการ⁵⁰

ทั้งนี้ วรารักษ์ ชะอุ่มงาม ยังตั้งข้อสังเกตว่า มีความเป็นไปได้ที่
จะสามารถระบุช่วงเวลาของยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ที่รับอิทธิพลทาง
ศิลปกรรมจากปลีของเจดีย์ในศิลปะมอญได้ เนื่องจากอายุสมัยเจดีย์
ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์จากส่วนยอด มีความสอดคล้องกับข้อมูลทาง
ประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน โดยมีจุดเริ่มต้นในช่วงที่พระสุเมธเถรภิกษุ
ผู้ร่ำเรียนจากเมืองมอญ ได้รับอาราธนามายังกรุงสุโขทัยในสมัย
พระมหาธรรมราชาที่ 1 แล้วจำพรรษาอยู่ในกรุงสุโขทัยเป็นเวลากว่า
8 ปี (พ.ศ. 1904 -1912) หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 20 จึงมี
ความเป็นได้ว่าตัวท่านหรือคณะผู้ติดตามของท่านคือผู้ที่นำพารูปแบบ
ปลีของเจดีย์ในศิลปะมอญเข้ามายังกรุงสุโขทัยจากนั้นจึงได้ถ่ายทอด
แนวคิดให้แก่บรรดาช่าง เพื่อนำมาประยุกต์เป็นยอดเจดีย์⁵¹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า แม้ว่าเจดีย์ทรงยอด
พุ่มข้าวบิณฑ์ จะมีนักวิชาการหลายท่านสันนิษฐานว่า รูปแบบเจดีย์
ประธานทรงยอดดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์นั้น จะมีรูปแบบเป็นเจดีย์
ทรงปราสาทยอด แต่ก็มีสถานะแตกต่างจากเจดีย์ทรงปราสาทยอด
แบบอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสังเกตได้จากเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 161.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, 162.

ส่วนใหญ่มักจะถูกสร้างเป็นเจดีย์ประธานเช่นเดียวกับเจดีย์ทรงระฆัง ซึ่งในกรณีนี้อาจเกี่ยวข้องกับความสำคัญทางด้านคติ ความเชื่อ และนโยบายด้านการศาสนาของสุโขทัยในขณะนั้น ประกอบกับแนวคิดการออกแบบเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ให้มีขนาดย่อมและมีรูปแบบที่เรียบง่ายกว่าเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบอื่น ๆ ในศิลปะสุโขทัย โดยอาศัยเพียงชุดฐานรองขนาดใหญ่และสูงชันช่วยเสริมให้ดูโดดเด่น สมฐานะเจดีย์ประธาน

แม้ว่า นักโบราณคดีและนักศิลปะ จะยกย่องว่า เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูมนี้เป็นรูปแบบของสุโขทัยแท้ เพราะเจดีย์รูปแบบนี้นิยมสร้างไว้ตามหัวเมืองต่าง ๆ ของสุโขทัยเท่านั้นและไม่ปรากฏในสมัยต่อมา อย่างไรก็ตาม เจดีย์รูปแบบนี้ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการล่มสลายของอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งพอจะสรุปได้ว่า เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูมนี้เป็นสัญลักษณ์สำคัญในศิลปะสมัยสุโขทัย ซึ่งมีรูปแบบที่เฉพาะ แม้ว่าอาจจะพัฒนามาจากศิลปะอื่น ๆ เช่น ทั้งจากศิลปะในลังกาพูคาม ล้านนา และเขมร หรือแม้กระทั่งมอญเองก็ดี กล่าวคือส่วนฐานมาจากการผสมผสานของศิลปะเขมร ล้านนา และพูคาม หากแต่มีการปรับสัดส่วนให้ดูสูงใหญ่และเด่นชัดเพิ่มมากขึ้น ด้วยการซ้อนฐานให้สูง 3-5 ชั้นบ้าง ส่วนเรือนธาตุ อาจจะพัฒนามาจากปราสาทตามแบบศิลปะเขมร และส่วนยอดทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ อาจจะมาจากเจดีย์ทรงระฆังที่ไม่มีบัลลังก์ของศิลปะลังกา พุกาม หรือมอญก็ดี โดยช่างสุโขทัยได้นำมาปรับเปลี่ยนและสร้างเป็นเจดีย์รูปแบบใหม่เป็นศิลปะของตัวเองซึ่งน่าจะเกิดขึ้นในช่วงที่สุโขทัยเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-21

ตารางที่ 2 สรุปสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
ในยุคสุโขทัยผ่านศิลปะก่อนและร่วมสมัย

รูปแบบ	เมือง	ชื่อสถานที่	อายุสมัย	ศิลปะ
เจดีย์ทรง พุ่มข้าว บิณฑ์หรือ ดอกบัวตูม	สุโขทัย	เจดีย์ประธาน วัดตระพังเงิน วัดมหาธาตุ วัดเจดีย์เจ็ดแถว ฯลฯ	พุทธ ศตวรรษที่ 19-21	สมณสถานศิลปะ ลังกา เขมร มอญ ลพบุรี ศรีวิชัย ล้านนา อย่างไรก็ตาม ยังคงแสดง เอกลักษณ์ ของความเป็น ศิลปะสุโขทัย อย่างเด่นชัด
		เจดีย์ประธานวัด มหาธาตุ วัดสวนแก้ว อุทยานน้อย ฯลฯ	พุทธ ศตวรรษที่ 19-21	

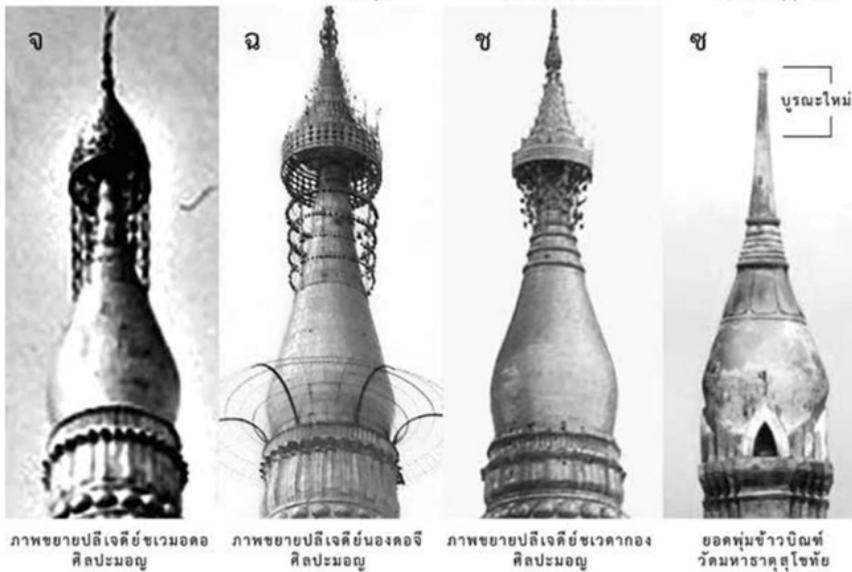

ภาพที่ 13 เจดีย์ชเวติกอน เมืองยงคฺ พุกาม พม่า (Shwezigon Pagoda)

ที่มา: Living+Nomads, “Explore Shwezigon Paya”, *livingnomads*,

May 15, 2018,

<https://livingnomads.com/2018/05/shwezigon-paya/>.

ภาพที่ 14 ภาพเปรียบเทียบ (รูปหมวดที่ 2 จ, ฉ, ช และ ซ)

ที่มา: วรารักษ์ ชะอุ่มงาม, “ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมและประเด็นใหม่เกี่ยวกับ

เจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์,” *วารสารดำรงวิชาการ* ปีที่ 14 ฉบับที่ 1,

(มกราคม - มิถุนายน): 58-165.

สรุป

รูปแบบสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในศิลปะสุโขทัย เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะพุทธศิลป์ในยุคสมัยสุโขทัย ที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากของพระพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ ที่ได้มาเผยแพร่พุทธธรรมยังดินแดนอาณาจักรสุโขทัย เพราะไม่ได้ แคนำหลักพุทธธรรมมา แต่ยังนำเอาพุทธศิลป์ทางด้านการก่อสร้าง สถาปัตยกรรมเจดีย์มาด้วย แม้ว่านักวิชาการทั้งหลายจะมีข้อสันนิษฐาน เกี่ยวกับที่มาของรูปแบบลักษณะของเจดีย์ประธานทรงนี้แตกต่างกัน ออกไป ไม่ว่าจะมีความเห็นว่ามีต้นแบบของเจดีย์ได้รับอิทธิพลจาก ศิลปะในยุคต่าง ๆ เช่น ส่วนฐาน อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากรูปแบบ ปราสาท ซึ่งเป็นศิลปะเขมร (ขอม) หรือล้านนา ส่วนยอดของเจดีย์ อาจจะได้รับอิทธิพลของลังกา พุกาม หรือมอญ เป็นต้น แต่กระนั้น นักวิชาการทั้งหลาย ก็มีทัศนะเป็นไปในทำนองเดียวกันว่า สถาปัตยกรรม เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์นั้น เป็นสถาปัตยกรรม แบบสุโขทัยแท้ ที่ศิลปินสกุลช่างสุโขทัยคิดออกแบบให้มีลักษณะ เฉพาะของศิลปะสุโขทัย ไม่เหมือนเจดีย์แห่งอื่นใด หรือเรียกว่า เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ และสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของสกุลช่างในสมัยสุโขทัย ที่ได้พยายามดัดแปลงแต่งเติมรูปแบบเจดีย์ประธานจากความ หลากหลายศิลปะให้มีลักษณะผสมผสานกลมกลืนเป็นเอกลักษณ์ ของตนเอง ซึ่งบ่งบอกถึงศรัทธาอันแรงกล้าที่มีต่อพุทธศาสนา และแนวความคิดที่สร้างสรรค์สถาปัตยกรรมพุทธศิลป์ที่ไม่ซ้ำแบบกับ ชนชาติใด แม้ว่าอาณาจักรสุโขทัยจะสลายไปตามกาลเวลา แต่ยังคง

เหลือร่องรอยอารยธรรมของพุทธศิลป์ ซึ่งแสดงออกถึงอัตลักษณ์ของ
ผู้คนยุคสมัยนั้นให้อนุชนได้ศึกษาและเรียนรู้จวบจนทุกวันนี้

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

กฤษฎา พิณศรี. *วิวัฒนาการเจดีย์สถาน ทรงสถูปและทรงปราสาท
วิวัฒนาการพุทธสถานไทยกรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง
กรุ๊ป, 2533.*

กรมศิลปากร. *จารึกสมัยสุโขทัยกรุงเทพฯ. กรุงเทพมหานคร: กรม-
ศิลปากร, 2526.*

_____. *ชุมนุมโบราณคดี. พระนคร: เขษมบรรณกิจ, 2503.*

_____. *วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์
พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2533.*

คงเดช ประพัฒน์ทอง. *โบราณคดีประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร:
บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์, 2529.*

ณัฐฐภัทร จันทวิช. *ความเป็นมาของพุทธสถาน วิวัฒนาการพุทธสถาน
ไทย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, 2533.*

ธาดา สุทธิธรรม. *สถาปัตยกรรมสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร,
2536.*

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. *เที่ยวเมืองพระร่วง. กรุงเทพ-
มหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2526.*

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. *เจดีย์ในประเทศไทย แนวคิด คติการสร้าง
พัฒนาการทางรูปแบบและการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์.
นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.*

2. พจนานุกรม ปทานุกรม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี นฤนาถ. *ปทานุกรม บาลีไทย อังกฤษ สันสกฤต ฉบับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ*. พิมพ์ครั้งที่ 5. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, 2553.

ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

3. บทความ

วรารักษ์ ชะอู่ฆาม. “ข้อสันนิษฐานเพิ่มเติมและประเด็นใหม่เกี่ยวกับเจดีย์ทรงยอดพุ่มข้าวบิณฑ์.” *วารสารดำรงวิชาการ* ปีที่ 14, ฉบับที่ 1, (มกราคม-มิถุนายน 2558): 149-168.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. “พุทธศิลป์ไทยในบริบทอาเซียน.” *วารสารพุทธศาสตร์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* ปีที่ 27, ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2563): 189-220.

4. วิทยานิพนธ์

ประเสริฐ จันทร์หอม. “วิวัฒนาการสถาปัตยกรรมเจดีย์ในสมัยสุโขทัย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

5. ข้อมูลจากเว็บไซต์

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน). “วัดสระศรี (อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย).” สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564.

<https://cbtthailand.dasta.or.th/webapp/relattraction/content/1861/>.

EDTguide, “วัดตระพังเงิน สุโขทัย.” สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564.

<https://www2.edtguide.com/index.php/www/travel/77200/wat-traphang-ngoen#>.

Palanla. “วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย ประเทศไทย.” สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564.

<https://palanla.com/index.php?op=domesticLocation-detail&id=168>.

_____. “วัดเจดีย์ 7 แถว ความงดงามแห่งศรีสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ประเทศไทย.” สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564.

<https://palanla.com/index.php?op=domesticLocation-detail&id=167>.

Temple-Thai. “WAT SI PHICHIT KIRATI KANLAYARAM วัดศรีพิจิตร-กิริติ์กัลยาราม.” สืบค้นเมื่อ 17 สิงหาคม 2564.

<https://temple-thai.com/sukhothai/wat-si-phichit-kirati-kan-layaram/>.

silpa-mag.com. “จังหวัดนครปฐมมาจากไหน พระปฐมเจดีย์มีที่มาอย่างไร.” 1 เมษายน 2564.

https://www.silpa-mag.com/history/article_56286.

• ภาษาต่างประเทศ

1. ข้อมูลจากเว็บไซต์

The Editors of Encyclopedia Britannica, “Great Stupa.” *Britannica*, Accessed August 16, 2021.

<https://www.britannica.com/place/Great-Stupa-Buddhist-monument-Sanchi-India>.

Living+Nomads, “Explore Shwezigon Paya.” *livingnomads*, May 15, 2018.

<https://livingnomads.com/2018/05/shwezigon-paya/>.

Visit My City Travels, “Anuradapura.” Accessed August 16, 2021.

<http://visitmycity.lk/anuradapura/>.